

Gabriella ERDÉLYI, *Negotiating violence: Papal pardons and everyday life in East Central Europe (1450–1550)*, Boston: Brill, 2018 (Studies in Medieval and Reformation Traditions, 213), 258 p..

La peste 10 ani de la apariția studiilor lui Gerhard Jaritz, Torstein Jorgensen, Ludwig Schmutge și Kirsi Salonen, bazate pe utilizarea în context local, predominant al periferiei nordice a latinității europene, a informațiilor din *Sacra Poenitentiarum Apostolica*, colecția de petiții înaintate Scaunului Apostolic și investigate de către Tribunalul Suprem al Penitențiariei Apostolice, apare volumul de față al Gabriellei Erdélyi. Scopul său expres, propus de către autoare, este umplerea unui decalaj evident în literatura disponibilă în prezent, centrată pe periferia estică a *Latinitas*.

Instituția Tribunalului Suprem al Penitențiariei Apostolice, funcționând ca o instanță penală supremă, cerceta acele cazuri grave – omucidere, violență împotriva clericilor, sacrilegii și încălcarea jurămintelor maritale și monahale – care necesitau absolvirea papală. Recunoscând caracterul literar și juridic al petițiilor, Gabriella Erdélyi își propune să le contextualizeze, suplimentându-le cu informații din arhive și din literatura secundară pentru a verifica veridicitatea revendicărilor. Dar, întrucât o astfel de verificare factuală este rareori posibilă, reconstituirea circumstanțelor sociale mai largi ale unei anumite încălcări a preceptelor canonice și aprecierea veridicității poveștilor extrase din petiții nu pot fi decât unele parțiale asupra realităților sociale din care au apărut. Volumul se prezintă astfel sub forma unei colecții grupate tematic de povești individuale, ilustrate în petițiile trimise Scaunului Apostolic de către protagoniști, oameni obișnuiți – săteni și locuitori ai micilor târguri, studenți, preoți săraci și călugări renegați. Cei au ei toți în comun? Conform normelor moralei creștine și dreptului canonic, toți încălcaseră legea bisericească (de rit latin) într-un fel sau altul prin acțiunile lor cotidiene, comițând „păcate” – variind de la adulter la crimă –, pentru a căror iertare era necesară intervenția și grația Scaunului Apostolic.

Autoarea nu se află la prima întâlnire cu subiectele enunțate în titlul celui mai recent volum al său, apărut la editura Brill în 2018: atât re-contextualizarea formelor violenței¹, cât și intersectarea moralei creștine cu dinamica vieții de zi cu zi în Evul Mediu târziu² pe teritoriul regatului Ungariei au fost prezente în cercetările sale anterioare. Întrebările care stau la baza cercetării reflectă tipologia surselor³, respectiv a jurisdicției Penitențiariei Apostolice: Ce tipuri de tensiuni au declanșat conflictele care au dus adesea la vărsare de sânge între vecini, precum și între laici și preoți? Cum și de ce s-au iscat disputele între locuitorii orașului și studenții locali? De ce anumite sărbători de familie, precum logodnele și ritualurile private, sau celebrări publice, cum ar fi procesiunile religioase, se termină de multe ori în încăierări stradale? De ce au fost implicați călugării în număr mare în lupte înainte de reforma protestantă? De ce a fost posibilă executarea publică a liderului țărănilor maghiari rebeli din 1514, de vreme ce participanții la război au negat că au ucis pe cineva în timpul luptei? Cum au ajuns oameni ai bisericii, preoți și simpli călugări, să lupte de partea rebelilor? Ce evenimente sau rațiuni interne au făcut posibilă, în timpul conflictului militar creștin-musulman din Europa Centrală și de Est, „transformarea” voluntară a indivizilor în „necredincioși”? Majoritatea temelor sunt reluări ale unor studii publicate anterior de autoare⁴, deși acest lucru nu este menționat în

¹ Gabriella Erdélyi (ed.), *Armed Memory: Agency and Peasant Revolts in Central and Southern Europe (1450–1700)*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2016.

² Gabriella Erdélyi, *A Cloister On Trial. Religious Culture and Everyday Life in Late Medieval Hungary*, (Catholic Christendom 1300–1700 Series), Farnham: Ashgate, 2015.

³ Vezi Salonen, Kirsi and Ludwig Schmutge, *A Sip from the Well of Grace: Medieval Texts from the Apostolic Penitentiary*, Washington: Catholic University of America Press, 2009, p. 17–49.

⁴ Gabriella Erdélyi, „From Savage to Civilized: Schools and Student Life in Rural Hungary before the Reformation”, în vol. Zrinka Blazevic, Stanko Jambreč, and Natasa Stefanec (eds.), *The Reformation in the Croatian Historical Lands*, Zagreb: Biblijski Institut, 2015, p. 83–106; Idem, *Turning Turk as Rational Decision in the Hungarian–Ottoman Frontier Zone*, în vol. tematic

mod expres în notele de subsol ale capitolelor sau detaliat în capitolul destinat bibliografiei generale a subiectului.

Cuprinsul cărții este divizat în 8 capitole, fiecare investigând un subiect delimitat: sub umbrela generoasă a apostaziei, sunt discutate în capitolul intitulat **Negotiating Apostasy** (p. 15–42) renunțarea formală la apartenența la un anumit ordin religios –, ceea ce implica renunțarea la constrângerile vieții monahale dar nu întotdeauna și întoarcerea la viața seculară –, căutarea unei poziții sociale superioare pe baza educației, folosind ca exemple carierele laice ale lui Erasmus de Rotterdam (1466–1536, fost călugăr augustinian), Martin Bucer (1491–1551, ieșit din rândul mendicanților dominicani) și François Rabelais (1494–1553, educat în ambianța franciscană), dar și „golurile” din poveste, informații relevante, dar voit ignorate de către autorii petițiilor (sau „avocații” lor, cei care intermediu redactarea acestor solicitări scrise), care ar fi putut să aducă o înțelegere mai profundă a motivației celor care cereau iertarea apostolică. Următorul capitol, **The Gates of Upward Social Mobility** (p. 43–69), aprofundează acest aspect din perspectiva celor implicați în procesul educațional, de la cei educați în școlile mănăstirilor/claustrelor la preoții parohi responsabili de instrucția elevilor din școlile parohiale rurale și urbane. Cu toții par a-și gestiona educația în scopul avansării pe scara socială, autoarea subliniind faptul că experiența stilului de viață monahal a reprezentat un avantaj semnificativ pentru călugări în dobândirea de poziții ecleziastice. Tema educației este extinsă și în următorul capitol, **From Savage to Civilized: Village Schools and Student Life** (p. 70–90), în care, prin intermediul explicațiilor penitenților, sunt abordate tema generoasă a vieții studențești, cât și implicarea absolvenților în funcționarea zilnică a rețelei de școli din Regatul Ungar, atât în mediul urban cât și în cel rural, odată cu întoarcerea lor în comunitățile natale. Capitolul 5, **Life Outside the Walls: Clergymen on the Road** (p. 91–111), se axează pe problema integrării în societate a celor care au părăsit, dintr-un motiv sau altul și cu grade inegale de educație, spațiul sigur din spatele zidurilor mănăstirilor, și s-au transformat într-un „proletariat ecleziastic” (p. 96). Presiunea acestora asupra mediului laic este detaliată în următorul capitol, **The Heyday of Popular Culture: The Shared Time and Space of Laity and Clergy** (p. 112–136), în care sunt prezentate instanțele interacțiunii (soldate cu încălcarea normelor bisericicești) dintre clericii itineranți (autoarea estimează la 50% prezența acestora drept autori ai petițiilor trimise Sfântului Scaun, p. 99) și laici în spațiul public dedicat sărbătorii, procesiunilor, carnavalului sau chiar practicilor magice. Conflictele iscate în urma disputelor dintre clerici și laici, prin intermediul petițiilor membrilor societății seculare, sunt prezentate în capitolul **Contested Coexistence: Lay-Clerical Disputes and Their Settlement** (p. 137–160). Secțiunea **Tales of a Peasant Revolt** (p. 161–179) continuă subiectul conflictului ecleziastic-secular, investigând rolul pe care l-au avut membrii clerului inferior în conflictele armate dintre țărani și nobili și modurile în care au interpretat ulterior evenimentele. Ultimul capitol, **Shifting Identities in the Christian-Muslim Contact Zone** (p. 180–197), reia un studiu anterior al Gabriellei Erdélyi, oferind o privire asupra situațiilor și considerentelor care au jucat un rol în deciziile creștinilor, în special ale femeilor, care s-au regăsit involuntar în zona de conflict/contact maghiaro-otomană.

Concluziile studiului (p. 198–208) subordonează formele prezentate de încălcare a moralei creștine motivațiilor sociale, de urmărire a bunăstării materiale și siguranței personale. Penitenții, laici și clerici deopotrivă, sunt indivizi din straturile de mijloc și inferioare ale societății, altfel invizibili în clasicele surse ale istoriei elitelor. Ei sunt aduși în prim-plan ca deliverenți, încălcând normele dreptului canonic, în încercarea de a obține atât absolvirea „păcatelor” cât și în aceea de a scurtcircuita instanțele judiciare seculare. Volumul se încheie cu o **Bibliografie** (p. 209–236) ordonată pe categorii de surse – de arhivă, primare și literatură secundară –, și un util **Indice** de nume și materii (p. 237–247).

Cultures of Christian–Islamic Wars in Europe (1450–1800) al „Hungarian Historical Review”, 4, no. 2 (2015), p. 314–345; Idem, „The Memory War of the Dózsa Revolt in Hungary”, în vol. Gabriella Erdélyi (ed.), *Armed Memory: Agency and Peasant Revolts in Central and Southern Europe (1450–1700)*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2016, p. 201–222; Idem, „Contested Coexistence: Lay–Clerical Disputes and their Settlement in the Late Medieval Hungarian Countryside”, în vol. Stephen Cummins and Laura Kounine (eds.), *Cultures of Conflict Resolution in Early Modern Europe*, Farnham: Ashgate, 2016, p. 203–227.

Varietatea de metodologii aplicate și problemele ridicate fac această carte, în mărturisirea proprie a autoarei, un mozaic. Narațiunea istorică desfășurată în arena geografică a Regatului Ungariei, una dintre cele mai mari țări din Europa medievală târzie, care cuprindea teritoriul Ungariei moderne, precum și Croația și Slovacia, Transilvania (România) și părți din Ucraina, Serbia și Austria (Burgenland), intră în aspecte ale istoriei copilăriei, educației, familiei, ordinilor religioase, reformelor ecleziastice. Personajele principale, fie clerul inferior, fie orașenii/târgoveții din mediile variate ale comunităților maghiare, săsești, austriece, slovene, slovace și croate, fac (aparent) o rutină din traversarea granițelor dintre creștinătate și necredință. Reprezentanții „necredincioșilor” sunt definiți nu doar prin prisma unei credințe antagonice, ci și prin ieșirea lor din cadrul spiritualității reglementate de către Biserica Latină: turc sau creștin ortodox, călugăr vagabond sau răsculat împotriva normelor stabilite. Interacțiunile de zi cu zi și provocările acestora sunt examinate prin petițiile înaintate Scaunului Apostolic, procedeu care implica și contestarea normelor și instanțelor intermediare ecleziastice, precum și rolul lor în reglarea limitelor dintre lege și conștiință, sacru și profan, legitim și nelegitim, privilegiat și neprivilegiat, învățat și neînvățat, laic și cler. Din această perspectivă, susține autoarea, carierele călugări renegați și intersecțiile lor de rutină exemplifică permeabilitatea limitelor sociale și culturale. Traseele litigiilor medievale târzii, vor parcurge prin acest labirint juridic care traversează granițele naționale, dar și seculare și ecleziastice – de la așezări mici situate la periferia Europei până în capitala creștinătății latine, Roma.

Informațiile privind Transilvania (în sensul larg – din zona locuită de sași și supusă jurisdicției diecezei de Milcov/Esztergom până la localitățile din Partium/Bihor/Banatul de Severin, supuse jurisdicției episcopatelor de Oradea, Cenad și Timiș) sunt extrase și interpretate în contextul extins al Regatului maghiar. Mici inconsistențe apar în cazul identificării și localizării unor așezări, vezi nota 54, p. 104: „The Saxon village of Lankendorff (Hosszúfalu in Hungarian), located in Fehér County to the east of Brassó” – este vorba aici de Satulung, care din 1950 a devenit parte a comunei Săcele, situată într-adevăr la est de Brașov, dar în județul cu același nume, nu Alba (Fehér). Multitudinea de detalii privind realitățile transilvănene, de interes pentru cercetătorii români, răzbat din volumul generos de petiții înaintate Penitențiariei Apostolice.

Alături de considerațiile de mai sus, trebuie subliniat caracterul orientat spre consum comercial al cărții de față. Dintre petițiile investigate de către Tribunalul Suprem al Penitențiariei Apostolice par să fi fost selectate doar acele exemple mondene – la rândul lor prezentate sub forma unor rezumate sau doar ca note de subsol – care trezesc interesul cititorului nespecialist: scandal public provocat de alcool, adulter, crimă pasională, căderea clerului în tentațiile lumești. O ediție critică a acestor *supplicationes*, destinată comunității științifice, ar fi putut însoți organic volumul organizat tematic, lăsând să răzbată din textul original și cazurile mai puțin „savuroase”, dar egale ca valoare și importanță în contextul sursei.

Adinel C. Dincă

Olga KATSIARDI-HERING, Maria A. STASSINOPOULOU (ed.), *Across the Danube. Southeastern Europeans and Their Travelling Identities (17th–19th C.)* [Studies in Global Social History Vol. 27/ Studies in Global Migration History Vol. 10], Brill, Leiden-Boston, 2017, 330 p.

Încă din antichitate, Dunărea a fost o graniță și o punte de legătură pentru migranți și pentru bunuri, despărțind ori unind regiuni și oameni, popoare și culturi, etnii și națiuni, religii și confesiuni. Din secolul 17 până spre sfârșitul secolului 19, de-a dreapta și de-a stânga fluviului, din Austria Superioară până în Delta Dunării, s-au format, au prosperat și apoi au decăzut rețele comerciale veritabile care au legat Imperiul Otoman de Europa Centrală, Orientală și de Sud-Est. Aceste contacte și relații comerciale au permis și stimulat în cele din urmă o serie întreagă de transferuri economice, culturale și religioase între arealul mediteranean și Europa continentală. Volumul *Peste Dunăre. Sud-est europeni și identitățile lor călătore* (sec. 17–19), publicat în seriile „Studii de istorie socială-

globală” și „Studii de istorie a migrației globale” la prestigioasa editură universitară Brill, cuprinde zece contribuții științifice de foarte bună calitate, care oferă perspective diverse asupra comerțului și antreprenoriatului dezvoltat în bazinul Dunării în urma unor tratate interregionale de importanță globală, semnate în secolele 18 și 19, tratând chestiuni referitoare la relații culturale și religioase, la politici de populație și aspecte demografice, la conexiuni și identități familiale, la memorie și testamente.

Volumul este editat de două nume cunoscute în câmpul cercetării istoriei comerțului transdanubian și a trecutului coloniilor comerciale grecești din Europa Central-Orientală, și anume: Olga Katsiardi-Hering, profesor de istorie modernă a Greciei la Universitatea Națională Kapodistriană din Atena, autoare a diferite monografii, studii și volume colective dedicate diasporei grecești, iluminismului, migrației, ideii europene, istoriei familiei și istoriei economiei, și Maria A. Stassinopoulou, profesor de istorie a culturii moderne grecești la Universitatea din Viena, autoare a unei monografii și a unor studii de istoria culturii, istoria intelectualității și a migrației, precum și a unor studii de cinematografie focusate asupra Greciei și a Europei de Sud-Est.

Volumul are o structură tripartită, fiind deschis de o introducere a editorilor și închis de o listă bibliografică ce cuprinde literatura utilizată de autori, urmată de un indice de nume, locuri și localități. „În cartea noastră, precizează dintru început editorii, Dunărea este puntea care transportă suflete și produse, o graniță și un spațiu, așa cum a fost percepută și stabilită de migrații din Europa de Sud-Est.” Scopul volumului este de a deschide perspective noi, comparative, pluri- și transdisciplinare, asupra istoriei mișcărilor migraționiste desfășurate între secolele 17–19 dinspre sud-estul Europei spre Europa Central-Orientală, în mod particular spre domeniile dinastiei de Habsburg, spre Principatele Dunărene și mai departe spre Ucraina și Rusia. Pe de o parte, studiile se concentrează asupra unor grupuri și comunități de imigranți, a rețelelor lor comerciale și sociale, a menținerii legăturii cu locurile lor de baștină, iar pe de altă parte tematizează integrarea lor în noile regiuni atât din perspectiva politicii promovate de țările lor gazdă, cât și a atitudinii societăților locale față de aceste grupuri. Majoritatea studiilor analizează articularea noilor discursuri identitare, sociale și naționale, dezvoltate pe parcursul secolului al 19-lea în sânul comercianților greci, sârbi, aromâni, bulgari, români și evrei, dar mai ales al statelor naționale formate odată cu decăderea Imperiului Otoman.

Intitulată *rute și spații*, partea întâi conține trei studii care oferă o perspectivă generală asupra rutelor și a spațiilor migraționiste focusându-se asupra rolului autorităților gazdă și a populației locale în succesul integrării noilor veniți. Astfel, Ikaros Mantouvalos semnează primul material despre „Imigranți greci în Europa Centrală: un studiu concis asupra rutelor migraționiste din Balcani spre teritoriile Regatului Ungariei (de la sfârșitul secolului 17 la începutul secolului 19)”, pe care-l ilustrează cu o hartă deosebit de utilă care trasează drumurile comerciale și marchează bisericile, capelele, școlile și sediile companiilor negustorești greco-ortodoxe de pe teritoriul regatului maghiar al Sfântului Ștefan. Două grafice color care indică regiunile de origine ale comercianților din Tokaj, Zemun și Miskolc în jurul anilor 1762–1770, respectiv vârsta grecilor din Miskolc în momentul stabilirii lor în localitate întregesc ilustrația studiului. Autorul arată existența a trei tipuri de comercianți greci în regatul maghiar: negustori itineranți care deserveau consumul și nevoile populației agrare, comercianți stabiliți în țară care și-au deschis magazine pentru a-și vinde bunurile și cei ce transportau bunuri. Nenad Makuljević discută *Migrația și crearea rețelelor culturale și artistice ortodoxe între Balcani și Imperiul Habsburgic între secolele 17–19*, arătând că mișcările migraționiste au fost colective și individuale, fiind constituite în marea lor majoritate din creștini ortodocși care au plecat din Imperiul Otoman spre cel Habsburgic în mod forțat sau liber din rațiuni economice, religioase și politice. Grupul migraționist analizat este cel al sârbilor așezați pe teritoriile habsburgice după 1690, unde, deși au format o comunitate etnică, culturală și eclesială distinctă, pe baza privilegiilor ilire primite de la Curtea veneză, nu au rupt conexiunile religioase, culturale și artistice cu regiunile de obârșie și astfel au contribuit la crearea unei rețele culturale unice între Balcani și teritoriile habsburgice. Studiul următor „Conectând migrația și identitățile: nănașitul, chezașia și grecii în Imperiul Rus (secolul 18 – început de 19)”, semnat de Iannis Carras, zugrăvește rețelele comerciale balcanice din Imperiul Rus (cu precădere pe țărmul nordic al Mării Negre, în Crimeea, Kiev și Moscova), axându-se pe restituirea schimbului de robi în Moscova (mulți răscumpărați și botezați în credința ortodoxă de familii nobiliare moscovite și de stareții unor mânăstiri) și pe relațiile personale de înrudire spirituală, dezvoltate în Nezhin și Odessa, două dintre

marile orașe cu o prezență balcanică masivă, între supușii otomani (greci, bulgari, aromâni, moldoveni, sârbi și armeni) și cei ai țarului. Autorul conchide că aceste mutații identitare de natură religioasă – botez și nănașie – au survenit sub patronajul Bisericii și al Curții, țariste producând veritabile cercuri de înrudire și prietenie care au depășit barierele etnice, altminteri de netrecut.

Partea a doua a volumului, *Grecii în Viena: o lectură atentă*, oferă mai multe perspective asupra prezenței grecilor în capitala Habsburgilor, un subiect despre care editorii precizează că a suferit considerabil în vremea istoriografiilor naționale tradiționale care au integrat metropola în propriile lor mitologii naționale. Primul studiu e formulat ca o interogație: „Migrația greacă în Viena (secolul 18 – prima jumătate a secolului 19): o poveste de succes?”, dar pare a nu ieși tocmai din grila naționalistă pe care editorii o dezavuează inițial, deoarece nu face nicio referire la grupul comercianților aromâni din Balcani, toate marile familii pomenite (Sina, Nako, Nikolits, Dumba, Pop, Hatzimichail, Bekella, Derra) care s-au îmbogățit din comerțul desfășurat între Imperiul Otoman și cel Habsburgic fiind catalogate drept grecești. Următorul material semnat de Anna Ransmayr sub titlul „Prezența greacă în Viena habsburgică: prosperitate și declin” este o contribuție mult mai amplă care operează cu termenul de „grec” nu în sens etnic, ci în cel istoric, folosit de autoritățile habsburgice care i-au identificat sub sintagma „grec-ortodox” pe toți supușii creștini din Balcani stabiliți la Viena și deveniți apoi supuși ai suveranului habsburg, vorbitori ai limbii grecești. Foarte bine documentat și ancorat arhivistic, studiul doamnei Ransmayr oferă o vedere de ansamblu asupra prezenței grecești în Viena în secolele 18–19 în lumina surselor demografice și a celor cartografice vieneze ilustrând dimensiunea spațială a prezenței grecilor în Viena prin constituirea cartierului grecesc în partea de nord-est a capitalei. Privilegiile imperiale și statutul economic le-au permis comercianților creștini din sud-estul Europei să se constituie în două comunități, cea a supușilor austrieci și cea a celor otomani, să cumpere foarte multe proprietăți, să pătrundă în cercul celor mai bogați oameni ai capitalei și să-și edifice două biserici (Sf. Treime și Sf. Gheorghe), care dau mărturie până astăzi despre prezența grecilor în Viena. Cele două anexe, adresele reședințelor vieneze ale grecilor supuși otomani în 1808 și magazine și birouri ale comercianților greci în 1816, extrase din Arhivele Statului de la Viena, întregesc și explicitează demografic și patrimonial radiografia prezenței grecilor în Viena în secolul al 19-lea. Aceste contribuții panoramice sunt urmate de studiul Mariei A. Stassinopoulou dedicat „Fundatiilor ca instrumente de integrare și memorie într-un mediu urban: Clădirea Panadi din Viena”, în care discută testamentul și moștenirea unuia dintre cei mai bogați greci stabiliți la Viena în secolul 19, Constantin Panadi. Născut în 1774 la Craiova, Panadi a emigrat în Imperiul Austriac între 1821–1824, s-a căsătorit cu o austriacă catolică, a fost înobilat în 1844, iar la sfârșitul vieții și-a donat în mare parte averea institutului pentru orbi din Viena, găzduit într-una din clădirile sale, denumită ulterior, până la demolarea survenită în 1959, „Casa fundației Constantin C. Panadi”. Testamentul său cuprindea de asemenea câteva rude din Țara Românească, biserica ortodoxă Sf. Treime din Viena, capela companiei comerciale grecești din Sibiu și biserica românească din Groapă și orfanii din București, autoarea văzând în aceste acte de binefacere dorința lui C. Panadi de a-i fi dus mai departe numele și renumele nu atât în plan familial, cât mai ales în societatea vieneză.

A treia parte, *Așezări vechi, state naționale, rețele noi*, include patru studii care discută evoluții și transformări în spațiul românesc. Primul material, „În căutarea țării făgăduinței. Coloniști bulgari în Banat (secolele 18–19)”, semnat de Lyubomir Klimentov Georgiev, restituie istoria încă prea puțin cunoscută a așezărilor bulgărești catolice Beshenov, Vinga și Ivanovo din Banat. Următoarele două materiale le aparțin istoricilor români Lidia Cotovanu și Constantin Ardeleanu. Dacă cea dintâi analizează statutul grecilor în Țările Române și atitudinea unor boieri și domni autohtoni față de aceștia în epoca premodernă sub titlul incitant „«Alungându-i pe greci»: Principatele și străinii nedoriți (Valahia și Moldova între secolele 16 și 18)”, cel de-al doilea tratează evoluția „comunităților migranților străini în porturile dunărene Brăila și Galați (1829–1914)”, deci în lunga perioadă de înflorire ce a urmat Regulamentelor Organice și apoi de apăsare până spre izbucnirea Primului Război Mondial. Ardeleanu se axează în principal pe greci, bulgari și evrei, făcând însă scurte referiri și la armenii și lipovenii care s-au așezat în cele două porturi importante de la gurile Dunării. Nu pot să nu subliniez că studiile celor doi istorici români fac cinstă istoriografiei românești contemporane, având un discurs bine articulat și atent fundamentat pe surse primare și pe o bogată literatură de

specialitate, sporind valoarea și greutatea volumului. Ultimul studiu este semnat de Dimitrios M. Kontogeorgis și tematizează atitudinea elitei politice românești față de fluxul imigraționist în perioada cuprinsă între Regulamentele Organice și Proclamarea Regatului României sub titlul: „De la toleranță la excludere? Poziția elitelor românești față de imigrația înspre Principatele Dunărene (1829–1880)”. Autorul sesizează că odată cu ieșirea celor două principate de sub tutela Porții, prin unirea din 1859 și reformele lui Alexandru Ioan Cuza, atitudinea autorităților a suferit o schimbare treptată, dar clară: de la încurajarea imigrației la descurajarea și blocarea acesteia, dublată de o politică de asimilare în contextul tipic al naționalismului celei de-a doua jumătăți a secolului 19 și al edificării statului național român.

Adunând între copertile sale preocupările și rezultatele științifice ale muncii unor istorici greci, români, austrieci, sârbi și ruși preocupați de fenomenul migrației transdanubiene în secolele 18–19, volumul *Across the Danube* deschide perspective noi asupra istoriei unor comunități și indivizi care au lăsat urme încă vizibile în spațiul Europei Centrale și de Sud-Est. Publicarea acestor cercetări valoroase în limba engleză oferă mult mai multor istorici, demografi, sociologi și oameni de cultură în general șansa de a cunoaște progresul istoriografiilor naționale în restituirea unor teme cât se poate de relevante pentru istoria socială, culturală, economică și comercială a spațiului european.

Mircea-Gheorghe Abrudan

Alina-Mihaela PRICOP (coord.), Andreea-Georgiana MARCU, Mihaela MOCANU, Oana ZAMFIR, *Lexicografia poliglotă în secolele al XVII-lea – al XIX-lea: liste, glosare, vocabulare, dicționare, lexicoane, tezaure care conțin limba română*, introducere de Alina-Mihaela Pricop, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2017, 361 p.

Avem în față primul dicționar românesc de dicționare multilingve. Volumul constituie rezultatul cercetării desfășurate prin proiectul PN-II-RU-TE-2014-4-0195, titlul proiectului: *Dicționarele multilingve românești. Istorie și tipologie*, director de proiect: Alina-Mihaela Pricop, grant derulat în cadrul Institutului de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române din Iași. Grație susținerii financiare și logistice a grantului, documentarea s-a putut realiza, într-un program amplu de deplasări interne și externe, la toate Bibliotecile Centrale Universitare din țară, la Bibliotecile Academiei Române din Iași și Cluj-Napoca, dar și la mari instituții și biblioteci europene din Jena, Viena, Londra, Paris. Și resursele umane au fost generoase, autoarele prezentului volum beneficiind de expertiza unor specialiști lingviști și de ajutorul unor voluntari documentariști și informaticieni.

Într-un studiu introductiv foarte tehnic, dar bine structurat și întocmit, expus într-un limbaj de strictă specialitate din domeniile bibliologiei, bibliografiei, lexicografiei și lingvisticii, Alina-Mihaela Pricop analizează stadiul actual al cunoștințelor, obiectul cercetării și metoda de lucru, oferind un scurt istoric, elemente de tipologie, descriind structura generală a articolelor bibliografice, limbile componente, particularități micro- și macrostructurale, în concluzie semnalând dificultățile întâmpinate, importanța și relevanța demersului de față.

De fapt, după prima și „singura bibliografie a dicționarilor multilingve care conțin limba română” (p. 12), recuperabilă din cele două volume semnate de Mircea Seche în 1966 (*Schiță de istorie a lexicografiei române de la origini până la 1880*) și 1969 (*Schiță de istorie a lexicografiei române de la 1880 până astăzi*), prezentul dicționar, „semi-analitic” (semi-explicativ) și actualizat până la nivelul anului 2016, reprezintă o premieră cu totul laudabilă în cultura noastră. Aceasta merită semnalată și salutată cu atât mai mult, cu cât ordonează o masă haotică de lucrări risipite prin arhive și biblioteci din toate colțurile României și ale lumii, care însă dezvăluie un adevărat tezaur de interferențe culturale și lingvistice, ce conectează multisecular (începând din secolul al XVII-lea) limba română cu două sau mai multe limbi străine.

Se operează cu termeni precisi definiți. „Prin *dicționar multilingv* avem în vedere, pe de o parte, conceptul larg în care se încadrează mai multe specii lexicografice: listă, lexic, vocabular, glosar, dicționar, lexicon, tezaur. Pe de altă parte, privitor la numărul de limbi componente, avem în vedere conceptul restrâns: lucrare lexicografică în care sunt puse în relație cel puțin trei limbi (limba română și două limbi străine), față de conceptul larg, care include și dicționarele bilingve” (p. 10). Dicționarul cercetătoarelor de la Iași exclude categoria la urmă menționată, datorită numărului enorm de dicționare bilingve existente. Noțiunea de *dicționar multilingv*, „insuficient delimitată și aproape deloc definită în lucrările românești de lingvistică” (p. 10), este preferată conceptelor de *dicționar plurilingv*, *vocabular poliglot* ș.a..

După numărul de limbi se disting: *dicționarul trilingv* (dar triglot), *cvadrilingv* (dar tetraglot), *pentalingv* (pentaglot) și *hexaglot*, drept exemplu slujind *Rasulid Hexaglot*, glosarul în șase limbi din secolul al XIV-lea (p. 22).

Se utilizează o terminologie particularizată cu referire la limba/limbile *sursă* (din care se traduce), limba/limbile *țintă* (în care se traduce). Se tipologizează dicționarele multilingve, pe baza a varii criterii, în dicționare generale (inclusiv enciclopedice) și de specialitate (sau terminologice), dicționare non-explicative („liste paralele de cuvinte și simple nomenclaturi”, p. 17) și dicționare explicative.

„Bibliografia adnotată și ordonată cronologic”, ce alcătuiește corpusul volumului, concomitent centrul său de greutate și de interes, conține toate dicționarele multilingve identificate de autoare în manuscris și în formă de tipar. Ba mai mult, unele titluri sunt menționate chiar la nivel de intenție (nerealizată sau cu materializare necunoscută). Precedată de „Mulțumiri”, de lista siglelor bibliografice, a abrevierilor și semnăturilor, ca și de „Introducere”, „Bibliografia” tematică și cronologică este însoțită de câteva instrumente de lucru extrem de utile, precum lista alfabetică a dicționarelor multilingve (expuse anterior cronologic), indice de autori, indice de limbi componente, indice de materii. În ce privește ultimul indice amintit, cunoștințele de specialitate deținute de doi membri ai echipei de cercetare în domeniul biologiei și, mai ales, în subdomeniul botanicii (Oana Zamfir și Emilian Pricop au susținut teze de doctorat privind terminologia plantelor) au îmbogățit, inevitabil, cercetarea de față prin identificarea exhaustivă a contribuțiilor multilingve pe tărâmul botanicii.

Fiecare intrare în dicționar sau voce, denumită de cercetătoare *articol bibliografic*, respectă o structură tripartită, conținând datele tehnice ale lucrării („intrarea bibliografică”), un scurt paragraf descriptiv („note despre istoricul, conținutul și structura lucrării”, p. 27) și o rubrică selectivă de referințe critice.

Lucrarea este mai mult decât o simplă „incursiune în lexicografia poliglotă” (p. 9), o invitație adresată filologilor, lingviștilor, lexicografilor, terminologilor, specialiștilor în traductologie. Ea este de maxim interes și pentru istorici, în special prin două aspecte: în ce privește perioada începuturilor dicționarelor multilingve ce conțin limba română în secolele XVII–XIX și datorită dicționarelor de toponimie și antroponimie semnalate.

Referindu-mă acum doar la primul aspect amintit, pentru cea mai veche perioadă (1687–1918) a dicționarelor multilingve în românește (inclusiv în aromână), „Bibliografia adnotată și ordonată critic” înregistrează nu mai puțin de 55 de articole bibliografice (p. 91–119). Din secolul al XVII-lea avem în *Lexicografia poliglotă* mențiunea unui singur titlu; din secolul al XVIII-lea încă 12 titluri; din secolul al XIX-lea 34 de titluri; de la începutul veacului XX până în 1918, 8 titluri.

Calitățile expunerii vizează identificarea, descrierea, analiza și comparația articolelor bibliografice. Subliniez consemnarea precisă a datelor tehnice (autor, titlu, anul / anii redactării / tipării, numărul de file / pagini, locul provenienței manuscrisului / tipografia, editura), apoi efortul depus pentru explicarea fiecărui articol bibliografic, prin recurs și cu trimitere la bibliografia critică ce a fost consultată. Apreciez în mod expres menționarea fondurilor de arhivă ori bibliotecă (atunci când sunt cunoscute), ce adăpostesc manuscrisele vechi.

Iată, de pildă, intrarea bibliografică a articolului considerat de autoarele acestui volum drept cel mai vechi manuscris trilingv (în latină, română, maghiară): „*Marsili Lexicon Latinum Walachi Ungaric*, [1687–1701], 81 f. [Ms. nr. 116, Colecția Marsigli, Biblioteca Universității Regale din Bologna; titlu preluat de pe coperta de piele verde a manuscrisului]” (p. 91). Evident, autoarele nu au văzut manuscrisul din Bologna, dar în mod meritoriu caută să epuizeze comentariile critice ale celor

care l-au descoperit (Carlo Tagliavini, 1929, 1930) sau descris (Daniele Pantaleoni, 2007). Sunt binevenite elogiile repetate aduse *Lexiconului de la Buda* din 1825 în studiul introductiv (p. 9, 15, 18), spațiul vast acordat descrierii sale (p. 104–106), precum și identificarea surselor constitutive ale *Lexiconului de la Buda* (p. 100–102), și anume dicționarele lui Ștefan Crișan (1803), Vasile Coloși (1805), Samuil Micu-Klein (1806), Gheorghe Șincai (1808–1810). Toate acestea se explică prin faptul că autoarele au putut consulta în voie această lucrare de căpătâi a Școlii Ardelene, grație accesului la neprețuita ediție electronică realizată de Maria Aldea, împreună cu Daniel-Corneliu Leucuța, Lilla-Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea, Adrian Aurel Podaru (B.C.U. Cluj-Napoca, 2013, <https://www.bcuculuj.ro/lexiconuldelabuda/site>).

Scăderile expunerii provin din necunoașterea directă de către autoarele a manuscriselor ori a tuturor limbilor dicționarelor multilingve (lucru cvasiimposibil, de altfel), de aici derivând imperativul de a se raporta la bibliografia critică. Din nefericire, uneori preluarea opiniilor critice se face cu *parti-pris*, anumite voci fiind investite cu autoritate, altele fiind tratate cu condescendență sau chiar cu refuz.

Articolul bibliografic referitor la *Lexicon tetraglosson*, glosarul cvadrilingv al lui Daniil Moscopoleanul din 1794 (p. 94–95), necesită câteva precizări, legate de: a) încadrarea lucrării (Αρχη του τετραγλωσσου λεξικου / *Începutul lexiconului în patru limbi* aparține manualului școlar Εισαγωγική Διδασκαλία / *Învățătură introductivă*); b) destinația lucrării (după Günther Haensch, 1991, se afirmă că opul din 1794 era destinat „persoanelor interesate de învățarea limbilor balcanice” [sic!]; în realitate, scopul lui Daniil – convins de superioritatea limbii grecești, considerată „maica înțelepciunii” – era răspândirea acesteia în rândul vlahilor / aromânilor, bulgarilor și albanezilor); c) limba sursă („neogreacă” autoarelor este denumită de Daniil însuși: *Ρωμαίικα* / *romaiica*); limbile țintă (*Βλάχικα* / *Vlahica* Moscopoleanului este aromână; *Βυλγάρικα* / *Vulgarica*, transcrisă de „protopopul”, respectiv până la 1767 patriarhul Ohridei, e fie bulgara premodernă, fie „macedoneana”, conform altor adepți; *Αλβανίικα*, *Αρβανίικα* / *Alvanitica*, *Arvanica*, albaneza sau „arnăuta” nu e contestată). Însă sunt amintite edițiile ulterioare ale manualului Moscopoleanului din 1802 (cu intrare bibliografică, p. 99–100) și 1841 (când aromâna și albaneza au fost înlocuite cu limba turcă, într-un dicționar grec-turc-bulgar.

Nu doar limba greacă e piatră de poticnire pentru cercetătoarele de la Iași (și nu doar pentru ele); slavona, osmana strălucesc prin absență. Limba germană ca limbă sursă este transcrisă corect în titluri, dar cu tendința supralicitării fondului lucrărilor, între altele fiind menționate două tipărituri din 1795 de 7 (Mih. [sic!] Neustädter), respectiv 5 pagini (Samuel Kräutner). Pe fondul necunoașterii crase a maghiarei, în schimb, se colportează opinii care vorbesc despre o adevărată „influență a limbii maghiare asupra lexicografiei românești” (Mircea Seche, 1966, citat la p. 91). Aceasta în condițiile în care, parcurgând înșiruirea primelor lucrări multilingve din secolele XVII–XVIII, am putea crede că limbile greacă, slavonă, osmană au avut impact zero asupra limbii române.

Situația cea mai dureroasă o prezintă articolul bibliografic înregistrat, în ordine cronologică, pe locul 10: „[*Lexicon greco-slavo-moldo-latin*], [Sfârșitul secolului al XVIII-lea], 410 f. [Ms. nr. 3691, Biblioteca Academiei de Științe a Ucrainei]” din Kiev (p. 96–97). Alina-Mihaela Pricop recunoaște „problemele de datare și de paternitate” ale manuscrisului, căruia îi lipsesc primele și ultimele două pagini, amintind, ce-i drept, ipoteza lui Alexandru Nichitici, istoricul care l-a descoperit în 1986 și l-a editat în 2015, într-o ediție monumentală de 1550 de pagini. Acesta atribuie dicționarul în patru limbi lui Nicolae Milescu Spătarul, care în 1671–1672, la sosirea sa în Rusia, a fost însărcinat de țar cu alcătuirea unui dicționar grec-slavon-latin (nu „ruso-greco-latin”, cum se afirmă în *Lexicografia poliglotă*, limba rusă fiind oricum diferită de cea slavonă). Din păcate, introducerea lui Alexandru Nichitici este slab argumentată și expeditată în câteva pagini, dând astfel loc la discreditați. Totuși, editarea manuscrisului-fluviu de peste 24.000 de cuvinte românești, 17.000 de cuvinte grecești, 6.000 de cuvinte în slavonă, cu redarea lor în facsimil pe pagina din stânga, iar pe cea din dreapta având transcrierea în greacă, slavonă, română cu chirilice, română cu litere latine, a presupus o muncă sisifică, la care nu s-ar fi înhămat niciunul dintre criticii istoricului. Dicționarul editat de Nichitici trebuie privit cel puțin ca cel mai vechi și mai masiv glosar de termeni istorici greco-(slavono)-români și, concomitent, ca un complex manual multilingv și album de paleografie comparată, de mare actualitate pentru paleografi și istorici. Ipoteza contrară celei a lui Alexandru Nichitici, exprimată în

două articole de revistă de către Valentina Pelin (2005) și Eugen Munteanu (2017), demolează paternitatea lui Nicolae Milescu Spătarul, datând manuscrisul pe baza examenului filigranologic al hârtiei la anul 1791, respectiv la 1789, conform datării din fișierul bibliotecii kievene. Opțiunea autoarelor volumului este limpede, plasând la sfârșitul secolului al XVIII-lea dicționarul în cauză, ca fiind al zecelea în ordinea apariției sale. Ar fi existat posibilitatea de a se acorda drept de cetate și păreri celui care a găsit și a prelucrat manuscrisul, Nichitici, întocmai așa cum autoarele *Lexicografiei poliglote* au procedat în cazul altor dicționare problematice, rămase la stadiul de intenție sau pierdute, precum *Dicționarul în patru limbi: român-german-francez-latin* al lui Paul Iorgovici din anul 1800 (p. 98). Dacă autoarele noastre ar fi acceptat linia Nichitici (măcar ipotetic, cu rezervă și cu specificarea opiniilor lui Pelin și Munteanu), admitând că manuscrisul de la Kiev conține dicționarul lui Nicolae Milescu Spătarul, atunci anul cert al alcătuirii acestuia, după 1671, l-ar fi catapultat categoric în capul listei, în calitate de cel mai vechi dicționar românesc multilingv, întocmit cu 16–30 ani mai devreme decât *Marsili Lexicon* din 1687–1701. Oarecum reparatoriu, dicționarul în chestiune mai beneficiază de o intrare bibliografică (p. 337–338) sub anul 2015, când s-a publicat la Editura Arc din Chișinău chiar tomul editat de Alexandru Nichitici. Aceeași autoare Ana-Mihaela Pricop îl notează însă sub titlul acestuia: ”*** *Dicționarul greco-slavo-româno-latin* (sec. XVII), atribuit lui: Nicolae Milescu Spătarul”, modificând cu totul neștiințific titlul ediției lui Nichitici: „Nicolae Milescu Spătarul. *Dicționarul greco-slavo-româno-latin (secolul al XVII-lea)*. *Греческо-славянско-румынско-латинский словарь (XVII век)*. *Greek-Slavonic-Romanian-Latin Dictionary (17th Century)*”. *Cum grano salis*, dicționarul lui Milescu Spătarul ratează a doua oară recordul vechimii, iar aceasta se datorează embargo-ului moral impus de către spiritul rector al echipei de cercetare a proiectului TE, Eugen Munteanu, al cărui articol din „Cronica veche”, nr. 8 și 9/2017, este citat încă o dată, exclusiv, la rubrica de referințe.

În totulul tot, lucrarea întocmită de Alina-Mihaela Pricop, Andreea-Georgiana Marcu, Mihaela Mocanu și Oana Zamfir este pasionantă și stimulativă – prin adeviziune sau respingere – nu doar pentru filologi și lingviști, ci și pentru istorici, iar viitorul va confirma cu certitudine valoarea sa ca bază de date pentru cei interesați și ca punct de pornire pentru noi cercetări.

Ela Cosma

Nicolae Milescu SPĂTARUL, *Dicționarul greco-slavo-româno-latin (secolul al XVII-lea) / Греческо-славянско-румынско-латинский словарь (XVII век) / Greek-Slavonic-Romanian-Latin Dictionary (17th Century)*, prelucrare, transcriere, adnotări și introducere Alexandru NICHITICI, Editura Arc, Chișinău, 2015, 1550 p.

O ediție grea și o realizare editorială valoroasă – ambele reunite, la propriu și la figurat, într-un volum de excepție, strivitor prin formă și conținut – constituie rodul efortului conjugat depus de editorul Alexandru Nichitici, împreună cu Editura Arc din Chișinău, cu susținătorii financiari, Administrația Fondului Cultural Național și Ministerul Culturii (din București), în parteneriat cu Asociația Națională a Tinerilor Istoricilor din Moldova (ANTIM). Cartea de 1550 de pagini de format A4, legată în copertă cartonată de 80 mm grosime și... cântărind 4,5 kg, s-a tipărit într-un tiraj de 500 de exemplare, distribuția fiind asigurată de SC Allas Trading SRL din Brașov.

Din capul locului, nota editurii ne avertizează că, încă înainte de apariția tipografică, ediția lui Alexandru Nichitici a fost pătimaș contestată. Descoperitorul și editorul manuscrisului, ce stă la baza *Dicționarului greco-slavo-româno-latin (secolul al XVII-lea)*, a dus o luptă firească, dreaptă și, în final, victorioasă pentru paternitatea și datarea lucrării, așa cum apar ele în volumul tipărit. Editorul a impus, în ediția sa, ca autor al *Dicționarului greco-slavo-româno-latin* pe Nicolae Milescu Spătarul, ajutat de uricarul moldovean Petre Dolgovo, și ca debut al realizării acestei opere neîncheiate – anul 1671, când Nicolae Milescu Spătarul sosea la Moscova, fiind numit traducător (de fapt, a devenit

șeful tălmăcilor, un soi de mare dragoman) la Posolski Pricaz (Departamentul Solilor). Însă, „Introducerea” lui Nichitici nu reușește să detalieze și să desfășoare întreaga argumentare necesară prezentării unei problematice atât de complexe în doar 4 pagini, ce-i drept traduse în rusă și engleză, cu atât mai mult având în vedere animația stărnită înainte de publicarea dicționarului. Prea sumara introducere îmi pare o mare lipsă din partea editorului, care astfel s-a văduvit singur, nesustinându-și propria descoperire, nici munca benedictină ce recuperează pentru posteritate bătrânul, uriașul și fabulosul dicționar multilingv.

În ediția lui Alexandru Nichitici, după „Nota editurii” (p. 5), „Introducere” (p. 7–10), respectiv „Введение” (p. 11–15) și „Introduction” (p. 16–19), urmează în facsimil două pagini autografe ale lui Nicolae Milescu Spătarul (p. 20–21), apoi *Dicționarul greco-slavo-româno-latin* în sine (p. 23–1121), care se ordonează alfabetic după literele grecești: *Aa* (p. 27–237), *Bβ* (p. 238–263), *Γγ* (p. 264–291), *Δδ* (p. 292–351), *Eε* (p. 352–487), *Zζ* (p. 488–495), *Hη* (p. 495–501), *Θθ* (p. 502–521), *Ιι* (p. 522–533), *Κκ* (p. 533–627), *Λλ* (p. 628–647), *Μμ* (p. 648–709), *Νν* (p. 710–727), *Ξξ* (p. 728–743), *Οο* (p. 743–777), *Ππ* (p. 777–893), *Ρρ* (p. 895–903), *Σσ* (p. 904–995), *Ττ* (p. 996–1029), *Υυ* (p. 1032–1053), *Φφ* (p. 1054–1081), *Χχ* (p. 1082–1105), *Ψψ* (p. 1106–1115), *Ωω* (p. 1116–1121). După câteva expresii și fraze înșirate de-a valma în cele patru limbi ale dicționarului (p. 1122–1123), urmează „Scara acestui dicționar, în care numărul ce iaste pus pre la cuvinte arată fieștecare cuvânt la ce față înapoi a dicționarului se află” (p. 1124–1517), ceea ce se referă la indexul românesc al cuvintelor cu trimitere la pagina dicționarului, dublu notate în original cu litere chirilice și cu cifre arabe. Firește, cuvintele românești ale „Scării” sunt ordonate alfabetic conform literelor chirilice indicate corespunzător: „Începutul slovei lui *Aa*” (p. 1124–1149), „Începutul slovii lui *Bb*” (p. 1150–1163), „Începutul slovii lui *Vv*” (p. 1164–1179), „Începutul slovii lui *Gg*” (p. 1180–1189), „Începutul slovii lui *Dd*” (p. 1190–1213), „Începutul slovii lui *Ee*” (p. 1214–1217), „Începutul slovii lui *Jj*” (p. 1218–1219), „Începutul slovii lui *Zz*” (p. 1220–1227), „Începutul slovii lui *Ii*” (p. 1228–1231), „Începutul slovii lui *Cc*” (p. 1232–1265), „Începutul slovii lui *Ll*” (p. 1266–1279), „Începutul slovii lui *Mm*” (p. 1280–1329), „Începutul slovii lui *Nn*” (p. 1330–1359), „Începutul slovii lui *Pp*” (p. 1360–1395), „Începutul slovii lui *Rr*” (p. 1396–1409), „Începutul slovii lui *Ss*” (p. 1410–1449), „Începutul slovii lui *Tt*” (p. 1450–1465), „Începutul slovii lui *Uu*” (p. 1466–1473), „Începutul slovii lui *Ff*” (p. 1474–1489), încă o pagină cu însemnări de cuvinte grecești și românești (p. 1490–1491), cu continuarea slovei *Ff* (p. 1492–1493), „Începutul slovii lui *Hh*” (p. 1494–1497), „Începutul slovii lui *Oo*” (p. 1498–1507), „Începutul slovii lui *Țț*” (p. 1508–1511), „Începutul slovii lui *Ci ci*” (p. 1512–1517). În interiorul literelor, nici cuvintele grecești, nici cele românești nu mai respectă strict ordinea alfabetică. Editorul completează „Scara” de dinainte prin „Indicele cuvintelor omise” (p. 1518–1547), unde sunt redate alfabetic cuvintele românești omise, ca și literele chirilice omise (*Oo*, *Șș*, *Șt șt*, *Iu iu*, *Ia ia*, *Gi gi*, *Îi*). Volumul se încheie cu „Lista ligaturilor și ductul unor litere grecești” (p. 1548), cu indicii alfabetici ai cuvintelor grecești, românești din „Scară” și omise (p. 1549), în fine, cu „Cuprinsul” general în limbile română, rusă și engleză (p. 1550).

Mergând pe firul apei, din aproape în aproape, am găsit numeroase voci (majoritatea aparținând filologilor și lingviștilor, dar și istoricilor specialiști în carte veche și manuscrise românești), care au recenzat atât semnarea manuscrisului lui Nicolae Milescu de către Nichitici (2004–2005), cât și ediția sa ieșită de sub tipar în 2015 (Valentina Pelin, 2005; Vera Cențova, 2017; Eugen Munteanu, 2017; Alina-Mihaela Pricop *et al.*, 2017). Critica cea mai importantă a pornit de la Valentina Pelin, care (examinând hârtia pe care a fost scris) a datat manuscrisul în 1791, invocând și anul 1789 din fișierul bibliotecii de la Kiev, ce adăpostește manuscrisul (cărui îi lipsesc paginile inițiale și finale). Datându-se manuscrisul în anii 1789–1791, nu doar că se relocă data întocmirii sale din secolul al XVII-lea (1671) spre fine de secol XVIII, dar se desființează automat și posibilitatea ca dicționarul să fi fost alcătuit de Nicolae Milescu Spătarul.

Criticii amintiți mai sus au insistat, îndeosebi, asupra a ceea ce nu este acest dicționar. De aceea, eu țin să mă refer la ceea ce este incontestabil, și este din plin, ediția de față elaborată de Alexandru Nichitici. Pentru comparație și pentru justificarea afirmațiilor de mai jos, mă slujesc chiar de bibliografia cronologică a dicționarelor multilingve românești, întocmită de Alina-Mihaela Pricop, Andreea-Georgiana Marcu, Mihaela Mocanu, Oana Zamfir și publicată în *Lexicografia poliglotă în secolele al XVII-lea – al XIX-lea*, Iași, 2017.

În primul rând, manuscrisul editat de Alexandru Nichitici, fie el din 1671, fie din 1789–1791, este și deocamdată rămâne cel mai vechi dicționar cvadrilingv enciclopedic ce conține limba română. Aceasta, pe de o parte, datorită numărului uriaș de cuvinte pe care le include: 24.000 de cuvinte românești, 17.000 de cuvinte grecești, 6.000 de cuvinte slavone și puține cuvinte latinești. Pe de altă parte, există o listă pentalingvă (în latină, germană, sâsește, maghiară, română) conținând 175 nume de plante (publicată de Petrus Sigerus în „Siebenbürgische Quartalschrift” de la Sibiu, în 1791) și încă o listă cvadrilingvă (în latină, maghiară, germană, română) de 196 de denumiri de plante (publicată de Samuel Kräutner în aceeași revistă, în 1795). Aceste liste pot fi catalogate drept dicționare de specialitate (botanică), dar nu generale și nu enciclopedice, cum este manuscrisul descoperit de istoricul de la Chișinău.

În al doilea rând, acesta este cel mai cuprinzător dicționar românesc vechi, parțial explicativ, acoperind multe domenii, precum: spiritualitatea, cultura, biserica, ocupațiile cu vocabularul lor specific, geografia, varii populații cu limbile lor etc. În mod cert, putem afirma că este primul mare dicționar semi-explicativ românesc, deoarece manuscrisul atestă limpede că a fost scris pentru vorbitorii limbii române, în grafie chirilică și în graiul moldovenesc (ce reiese din notarea fonetică a sunetelor limbii vorbite). Fiind un adevărat monument de limbă românescă veche, dicționarul oferă un suport informațional luxuriant pentru viitoare analize pornind de la chestiuni de lexic și vocabular.

În al treilea rând, este cel mai vechi dicționar grec-român în grai moldovenesc, descoperit în manuscris și editat recent. În dialect aromân se cunosc, într-adevăr, dicționarul trilingv grec-valah-albanez al lui Kavalliotis din 1770, având 1.170 de cuvinte grecești traduse în cele două limbi, și lexiconul cvadrilingv al lui Daniil Moscopoleanul din 1794, conținând fraze și cuvinte în greacă, aromână, albaneză și bulgară, ca introducere la un manual școlar. Dicționarele din 1770 și 1794 au fost ambele tipărite la Veneția.

În al patrulea rând, în mod straniu, avem de-a face cu cel mai vechi dicționar slavon-român. Mai bine spus, este vorba despre unicul dicționar slavon-român cunoscut în momentul de față, în pofida circulației intense a slavonei în spațiul cultural românesc. Gabriel Ștrempel, în *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, București, 1978, a menționat *Vocabularul ruso-româno-grec*, datat la sfârșitul secolului al XVIII-lea (BAR București, ms. rom., nr. 1169, filele 27–59v), iar următorul dicționar cunoscut de la mijlocul veacului al XIX-lea (1840–1860), având 136 de pagini, conține zece limbi (latină, italiană, franceză, română, maghiară, germană, engleză, rusă, sârbă și greacă), fiind scris în română cu alfabet de tranziție. Însă nici limba rusă, nici alte limbi slave, precum bulgara ori sârba, nu suplinesc curioasa absență din catalogul primelor dicționare românești a slavonei, care reprezintă o limbă aparte. Așadar, până la proba contrară și până la noi descoperiri, manuscrisul editat de Nichitici deține recordul de unicitate ca dicționar slavon-român.

În fine dar și nu în ultimul rând, ediția lui Alexandru Nichitici ne oferă șansa deosebită a unui masiv album de paleografie aplicată, grație facsimilelor redată în alb-negru cu generozitate pe paginile din stânga ale *Dicționarului* și „Scării”, alături de transcrierile lor în greacă, slavonă, română cu chirilice, română în grafie latină și în limba latină (unde e cazul) pe paginile din dreapta. Volumul constituie un instrument de lucru cu totul ieșit din comun, care ne oferă posibilitatea atât de a ne deprinde cu variile paleografii, transcrieri și traduceri, cât și de a comenta ori corecta critic – dar concret, la obiect, de la caz la caz – vocabularul multilingv ce alcătuiește un veritabil tezaur istoric și filologic.

Ela Cosma

* **Jakab ELEK, *Istoria Clujului***, seria I, vol. I (1690–1701), traducere din limba maghiară și ediție critică de Varga ATTILA, prefață de Tudor Sălăgean, postfață de Nicolae Edroiu, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2017, 229 p.; ** **Jakab ELEK, *Istoria Clujului***, seria I, vol. II (1701–1711), traducere din limba maghiară și studiu introductiv de Varga Attila, prefață de Ioan Bolovan, postfață de Adrian Crivii și de Tudor Sălăgean, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2018, 219 p.

Un istoric cu apetență spre literatură, care traduce minunat din limba maternă în limba română, manevrând cu măiestrie și, în același timp, cu precizie dificilul glosar de termeni specifici, un

împătimit clujean prin adopțiune – Varga Attila, pe de o parte; un arhivar cu pană de bătrân cronicar, ce sfidează secolele cu cea mai completă monografie a Clujului – Jakab Elek, pe de altă parte. Iată o întâlnire fericită care, în anii din urmă, prinde tot mai multă consistență și continuitate, devenind de-acum o colecție cu noi apariții deja așteptate. Bucurându-se de solidaritatea sufletească și susținerea financiară, rar întrunite laolaltă, ale Asociației „Vechiul Cluj”, ale Primăriei și Consiliului Local Cluj-Napoca și ale Editurii Școala Ardeleană, volumele ieșite de sub tipar în 2017 și 2018 stau sub semnul entuziasmului unor personalități de seamă ale urbei noastre someșene, fiind prefațate de Tudor Sălăgean și Ioan Bolovan și postfațate de Nicolae Edroiu, Adrian Crivii și Tudor Sălăgean.

Jakab Elek (1820–1897) este unul din cei mai mari istorici ai Transilvaniei, romantic și postromantic prin epoca trăită, pozitivist prin sursele și metodele arhivistice ce stau la baza operei sale istorice, multilingv prin apartenență ardelenască și aproape enciclopedic prin abordarea caleidoscopică a istoriei pe toate palierele ei diacronice și sincronice. Lucrările sale sunt practic toate dedicate provinciei natale, dar au avut o circulație limitată de bariera lingvistică a limbii maghiare. Abia unul sau două titluri au fost traduse în germană de-a lungul timpului, până la inițiativa lui Varga Attila.

Caracterul monumental, copleșitor prin cantitate și informație, al cărților lui Jakab Elek se regăsește și în *Istoria Clujului (Kolozsvár története)*, publicată cronologic din preistorie și antichitate până în secolul al XIX-lea. Primul său volum, de 1.000 de pagini, a fost publicat în 1870; 18 ani mai târziu, în 1888, urmau încă două volume, fiecare a câte 1.000 de pagini. Varga Attila a început traducerea acestei megaistorii a orașului nostru odată cu volumul al III-lea al lui Jakab Elek (editorul explicând în studiile sale introductive rațiunile gestului său), fiind vorba deci de ultima mie de pagini, ce tratează perioada premodernă și modernă de după instaurarea stăpânirii austriece în Ardeal. Traducătorul și-a intitulat traducerea „seria I”, din care au văzut lumina tiparului volumul I (cuprinzând anii 1690–1701) și volumul II (1701–1740/1711), fiecare volum dezvoltând practic câte un deceniu din cvasinecunoscuta istorie clujeană.

Dacă istoria Clujului, scrisă de Jakab Elek cu toate microistoriile sale, se citește pe nerăsuflăte, căci ne transpune, ca într-un roman în roman, într-un spațiu fermecat în care timpul se suspendă vreme de „o mie și una de nopți”, în schimb, nu mai puțin, sunt datoare să laud demersul lui Varga Attila, care dublează corpul traducerii prin două studii introductive de anvergură și extrem de interesante. În primul volum tradus, editorul creionează un amplu portret biobibliografic al autorului maghiar al monografiei Clujului, încadrându-l în epocă, în cultura, istoriografia și arhivistica maghiară din Ardeal și Ungaria. În studiul introductiv al celui de-al doilea volum, Varga Attila descrie pe larg raportarea lui Jakab Elek la istoria celorlalte națiuni transilvane: secui, sași și, în mod deosebit, la istoria românilor. Apoi editorul abordează printr-un demers analitic și sintetic perioada istorică descrisă de Jakab pentru anii 1690–1711, la nivelul general al Principatului transilvan și la cel local al orașului Cluj.

Dintre toate istoriile monografiate și editate de Varga Attila, pe care le cunosc destul de bine, *Istoria Clujului* mă impresionează cel mai mult, prin empatia traducătorului și acribia editorului. Cele două stufoase studii introductive puteau alcătui o carte de autor. Însă a preferat să le depună pe altarul operei din veacul trecut, doar din dorința de a ne împărtăși în românește, și nouă, comoara ascunsă în munca și lucrarea lui Jakab Elek. Restituirea memoriei și scrierilor marelui istoric maghiar al Transilvaniei devine, astfel, un cadou neperisabil dăruit culturii române de către Varga Attila.

Ela Cosma

Alberto BASCIANI, *Dificila Unire: Basarabia și România Mare 1918–1940*, prefață de Keith Hitchins, traducere de George Doru Ivan și Maria Voicu, Editura Cartier, Chișinău, 2018, 428 p.

Dificila Unire: Basarabia și România Mare 1918–1940 de Alberto Basciani este varianta română oferită de Editura Cartier (Chișinău) în anul 2018 a originalului italian apărut în anul 2007. Prefațată de renumitul istoric Keith Hitchins, cartea vine să pună în discuție parcursul Basarabiei înainte și după realizarea Marii Uniri. Autorul italian, după spusele lui Keith Hitchins, prezintă un „studiu de caz” bazat pe evenimentele istorice desfășurate în arealul geografic dintre Prut și Nistru.

Miza amplului studiu efectuat după o minuțioasă cercetare și după o documentare riguroasă, care pune în circuitul istoric o paletă variată de surse bibliografice, cele mai valoroase fiind documentele de arhivă nevalorificate anterior, este de a evidenția în mod deosebit dificultățile și chiar „eșecurile experienței de Unire dintre România și teritoriile dintre Prut și Nistru” (p. 296), precum și faptul că în Basarabia, pe tot parcursul acestei perioade, „ideea de unitate era compromisă” (p. 224).

Prin modul în care își construiește argumentarea, Alberto Basciani dorește să îi facă atenți cu precădere pe istoricii români asupra faptului că, în ceea ce privește unirea din anul 1918 a Basarabiei cu România, încă multe aspecte au fost incorect abordate sau chiar voit abandonate. Divergențele etnice, oprimarea evreilor din Basarabia, activitatea politicianilor de extremă dreapta, eșecul administrației românești în Moldova dintre Prut și Nistru ar fi câteva dintre temele pe care observatorul din Occident le consideră a fi fost evitate de către istoricii români. Potrivit cercetătorului italian, până la apariția cărții sale, istoriografia românească, dar și cea basarabească au marșat aproape în exclusivitate pe scoaterea în evidență a caracterului național și patriotic în realizarea dezideratului unirii. Iată de ce, *Dificila Unire...* vorbește despre o Basarabie aflată în dificultatea de a se rupe de Imperiul Rus, care a anexat-o cu brutalitate la 1812, dar și de greutatea, dacă nu chiar imposibilitatea de a se integra României Mari după anul 1918, autorul cărții tratând în special impedimentele de ordin economic, administrativ, politic, etnic și cultural care s-au înregistrat în acea perioadă. „Nimic n-ar fi mai departe de realitate decât imaginea unei tranziții liniștite, de la sistemul țarist și, mai târziu, de la sistemul autonom către modelul centralizat al noii României. Din contră, pentru Basarabia, acestea au fost vremuri extraordinar de dificile, care și-au pus definitiv amprenta asupra unirii acesteia cu patria-mamă”, spune Alberto Basciani (p. 136).

Autorul cărții tinde să demonstreze că Basarabia a fost de fapt un proiect eșuat al României în perioada interbelică. În acest scop, se scot în evidență numeroasele rateuri ale noului stat român abia înființat în ceea ce privește integrarea Basarabiei în componența sa. Insuficiența implicării administrației românești pentru a realiza o unire care să țină cont de „specificul” acestei „provincii” este pe larg analizată din toate punctele de vedere.

Autorul creionează un tablou sumbru al realității basarabene din timpul celor 22 de ani interbelici. Accentul major este pus în mod repetat pe „incapacitatea clară [a României] de a oferi vreo șansă de progres concretă teritoriilor cuprinse între Prut și Nistru” (p. 331). Cealaltă perspectivă – cea a obținerii unor rezultate administrative, diplomatice și a implementării unui set de reforme, chiar dacă cu mai multe eforturi și chiar dacă după o anumită perioadă de timp, ținând cont și de contextul internațional dificil, dar și al unor manifestări naționale și identitare – este doar parțial amintită. Din moment ce istoricul italian consideră că aspectele cu tentă națională, catalogate ca fiind „mărunțișuri naționaliste” (p. 15), au fost suficient explorate, ba chiar uzitate în mod excesiv de către istoriografia românească, în *Dificila Unire...* acestui subiect i se acordă o analiză sumară și de multe ori tendențioasă. Chiar și atunci când vorbește despre manifestările patriotice sau naționaliste, Alberto Basciani le cataloghează doar ca pe niște măsuri propagandistice din partea statului român pentru a contracara acțiunile violente și propaganda masivă a bolșevicilor, apoi a comuniștilor și a agenților sovietici, care își desfășurau neîntrerupt activitatea distructivă și subversivă în Basarabia (p. 220). Autorul italian susține că „propaganda națională” [românească] (p. 239), „tonurile patriotice și naționaliste” sau „ofensiva naționalistă” (p. 245) erau unica măsură care se aplica în acest spațiu, în pofida necesității ca România să fie prezentă aici prin măsuri concrete de îmbunătățire a situației, care ar fi putut „înlătura curentul negativ împotriva guvernului [român] și împotriva stării de asediu în care se afla încă din perioada anexării la statul român, care nu luase nicio măsură în favoarea acelei provincii” (p. 221) și nu a soluționat în mod satisfăcător „niciuna din marile probleme apărute în urma unirii, nici prin politica stabilită de guvernanții de la București și, cu atât mai puțin, de reprezentanții acestora în regiune” (p. 248).

Prezentarea situației Basarabiei aflată sub „stăpânirea românească” (p. 280, 329–335) este precedată de o analiză a perioadei în care „provincia” dată s-a aflat sub ocupație țaristă. Tratarea în oglindă și pe picior de egalitate a celor două etape din istoria acestui teritoriu, unirea Basarabiei cu România Mare fiind considerată de către Alberto Basciani tot o anexare de către un alt stat, ni se pare din capul locului o raportare doar parțial corectă. Istoria Basarabiei, așa cum este tratată de Alberto

Basciani, pare să nu fi avut trecut înainte de anul 1812, neglijându-se aspectul că acest teritoriu a făcut parte din Principatul Moldovei; acest lucru este doar în treacăt menționat, dar tot cu intenția de a marca faptul că și atunci, ca parte componentă a Principatului Moldovei, Basarabia a avut un caracter specific, diferit, din moment ce a fost „subjugată de ocupația otomană” (p. 222; p. 48), fără a explicita că și Valahia s-a aflat în aceeași situație, ceea ce ar fi însemnat că și în acest teritoriu ar fi trebuit să existe numeroase situații conflictuale. De aici rezultă și pledoaria oarecum voalată, indirect sugerată, că Basarabiei i-ar fi fost mai bine dacă i se recunoștea și dacă i se conferea autonomia pe care Sfatul Țării a vrut să o dobândească în momentul în care s-a rupt de Imperiul Țarist, în perioada 1917–1918, fără să fi fost nevoie de a fi „anexată” și „stăpânită” de România. Or, acest lucru ar fi fost cu totul imposibil, din moment ce însuși autorul italian în paginile lucrării de față arată numeroasele pericole ce veneau din partea Rusiei bolșevizate și a Ucrainei doritoare de anexare a Basarabiei prin metode subversive.

Așadar, în primul dintre cele patru capitole ale cărții, istoricul face o retrospectivă a perioadei de ocupare a Basarabiei de către Imperiul Rus din timpul anexării acesteia în anul 1812. Sunt evidențiate, prin intermediul datelor statistice, al rapoartelor și al documentelor arhivistice, metodele prin care s-a reușit rusificarea populației din Basarabia. Cercetătorul este atent la toate etapele prin care a trecut teritoriul dintre Prut și Nistru în timpul dominației rusești. El face o radiografie completă a modului de acțiune intruzivă și abuzivă a administrației de la Sankt-Petersburg, care avea scopul de a transforma noua achiziție teritorială într-o adevărată *gubernie* rusească. Alberto Basciani demonstrează încă o dată că politica țaristă a făcut apel la numeroase metode pentru a altera și a modifica definitiv componenta etnică, lingvistică, socială și culturală a spațiului dintre Prut și Nistru, deoarece „situația pe care trebuiau să o gestioneze funcționarii ruși era cu adevărat urgentă; Basarabia trebuia integrată în mod sistematic și definitiv în celelalte regiuni ale statului țarist” (p. 28).

Conform datelor recensământului rusesc, efectuat pentru prima dată în Basarabia în anul 1897, la care face trimitere istoricul, românii (deși în carte este folosit termenul de „moldoveni”) au fost identificați ca reprezentând 47% din întreaga populație, în comparație cu 90%, cât reprezenta populația românească în anul 1812. În mai puțin de 80 de ani, cu acordul administrației rusești, reprezentanți ai mai multor minorități, printre care ruși, ucraineni, evrei, armeni, georgieni, bulgari, găgăuzi, polonezi și chiar elvețieni, s-au stabilit pe pământurile Moldovei din stânga Prutului. Prin intermediul unei asemenea tactici de modificare voită a componenței etnice, dintr-un areal omogen s-a reușit obținerea unui spațiu multietnic, iar populația majoritară de odinioară a fost marginalizată din multe puncte de vedere. „La Chișinău, unde dintr-o populație de 120.000 de locuitori comunitatea evreiască ajunsese să numere mai bine de șazeci de mii de indivizi, locuitorii de origine moldovenească erau aproximativ douăzeci și nouă de mii. Chiar dacă nu cu mult, moldovenii erau inferiori rușilor prin consistență (și slavilor orientali în general), dar mai ales erau excluși aproape în totalitate din nucleele vitale ale economiei, ale culturii și ale administrației citadine” (p. 55–56).

Treptat, s-a înregistrat nu doar o modificare a populației, ci și o transformare esențială a registrelor culturale, comportamentale, educaționale ale băștinașilor moldavi. Tinerii erau școliți și formați în Rusia, cu scopul de a crea în Basarabia intelectuali filoruși, care ar fi fost gata oricând să pledeze și să militeze pentru cauza Imperiului Țarist. În scurt timp, acest deziderat a fost atins: câteva generații de basarabeni au călcat pragul universităților de la Sankt-Petersburg, Moscova sau Kiev, fiind pe deplin izolați de alte centre universitare europene – de la Paris, Viena sau Berlin –, acolo, unde, în același timp, studenți de seama lor plecați din Principatele Române cunoșteau și experimentau un alt puls al istoriei, cel al mișcărilor revoluționare și de emancipare națională. Incorporarea Basarabiei în componența Imperiului Rus s-a realizat și prin intermediul Bisericii, al armatei, dar cea mai drastică metodă de rupere a rădăcinilor identitare a fost realizată prin interzicerea limbii române și prin înlocuirea acesteia cu limba rusă pe întreg teritoriul ocupat.

Este de remarcat faptul că toate etapele transformării Basarabiei într-o gubernie rusească, situată la periferia marelui imperiu în curs de expansiune și considerată a fi cea mai săracă și înapoiată regiune a acestuia, este documentată și prezentată de către Alberto Basciani amănunțit. Sunt punctate inclusiv etapele în care teritoriul dintre Prut și Nistru a cunoscut o oarecare dezvoltare economică, o reorganizare administrativă, o ameliorare a infrastructurii în interesele Rusiei (mai ales

pentru activitatea comercială și de transportare a mărfurilor exclusiv spre piețele din Odessa, Kiev, Sankt-Petersburg), o dezvoltare a mediului urban, unde majoritatea populației era formată din grupurile etnice nou venite în Basarabia, precum și alte aspecte ce au contribuit la transformarea regiunii într-un laborator al politicii rusești. Cercetătorul ajunge la concluzia că „Basarabia a fost printre regiunile imperiului care au trecut, mai ales în timpul domniei lui Alexandru al III-lea, printr-un proces de rusificare puternic și persistent” (p. 52), punctând și faptul că la sfârșitul secolului al XIX-lea toate aceste transformări reușiseră să modifice consistent teritoriul românesc de odinioară. „În cele mai diferite domenii s-a impus, până la urmă, o politică ce urmărea să lege din ce în ce mai strâns această regiune de restul imperiului; legile și obiceiurile rusești fuseseră deja adoptate aproape în totalitate” (p. 46–47).

Cu toate acestea, ingerința rusească nediplomatică și metodele de activitate abuzivă ale reprezentanților curții de la Sankt-Petersburg în Basarabia, pe care autorul le analizează, nu sunt văzute în nuanțe atât de întunecate precum activitatea administrației românești preluată în anul 1918, într-un spațiu care i-a aparținut înainte de 1812 și care nu a fost un simplu „teritoriu abandonat de turci și de tătari, care odată cu decăderea stăpânirii otomane aleseseră să părăsească Basarabia” (p. 48).

Traseul parcurs de Basarabia din timpul formării și activității Sfatului Țării până la încorporarea acesteia de către România este reconstituit și dezbătut de Alberto Basciani în continuarea primului, dar și în cel de-al doilea capitol al cărții. Sunt trecute în revistă acțiunile intelectualilor basarabeni pentru constituirea Sfatului Țării, elaborarea de către aceștia a unui program care prevedea ruperea de Imperiul Țarist și formarea unei regiuni autonome care ar fi trebuit să înființeze structuri administrative proprii, partide politice autohtone și o serie de acțiuni cu caracter național. Meritul istoricului italian este că această perioadă tumultuoasă este reanalizată prin prisma numeroaselor documente de arhivă la care a avut acces, aducând noi date și conturând mai clar situația Basarabiei aflată pe punctul de a se elibera de influența rusească. Regretabil este însă faptul că Alberto Basciani, după ce oferă cititorului informațiile extrase din sursele de arhivă, apelează la o argumentare ce situează într-un con de umbră mișcarea identitară ce a luat ființă în Basarabia, precum și caracterul autohton al acesteia. Autorul italian vede în afirmarea națională doar o aliniere favorabilă a unor conjuncturi istorice care le-a permis basarabenilor să își manifeste dorința oarecum impulsivă de alții de a se orienta spre orizonturile românești. „Aleatoriu” și „conjunctural” sunt termenii cei mai uzitați atunci când vine vorba despre apariția mișcării naționale pe teritoriul Basarabiei. Este, dacă nu nedrept, atunci, cel puțin unilateral să se elaboreze un raționament de genul celui care susține că dezvoltarea spiritului românesc în Basarabia se datorează doar șubrezirii Imperiului Rus ce a condus la destrămarea acestuia, iar în consecință a permis și guvernelor să se rupă, să formeze niște mișcări influențate de revoltele rusești. Or, tocmai faptul că basarabeni au făcut tot ce a fost posibil ca să se rupă de Rusia țaristă, care i-a subjugat timp de o sută de ani, denotă faptul că românitatea nu a murit niciodată în spațiul dintre Prut și Nistru.

În contextul analizării acțiunilor Sfatului Țării, ideea centrală pentru care pledează Alberto Basciani se referă la punerea în valoare a necesității de a se crea o regiune autonomă basarabească care să se dezvolte după propria-i traiectorie specifică, cu un program de guvernământ elaborat de noul Consiliu General al Directorilor care, pe lângă îndeplinirea năzuințelor identitare, avea pe agendă obiectivul de a soluționa una dintre cele mai acute probleme cu care se confrunta populația rurală – împrăștierea țăranilor, adică realizarea unei reforme agrare care să satisfacă nevoile celei mai sărace pături sociale a acelor timpuri. De asemenea, în accepțiunea analistului occidental, sfârșitul anului 1917 și începutul anului 1918, perioadă în care Imperiul Rus cunoștea declinul său, a constituit momentul de glorie pentru intelectualii și politicienii basarabeni, când aceștia au avut o șansă unică de a-și construi propriul viitor și când ar fi fost posibil ca liderii basarabeni să insiste asupra proiectului lor politic. Potrivit lui Alberto Basciani, scenariul dat a fost însă zdruncinat de anexarea Basarabiei de către România la 27 martie 1918, eveniment istoric ce s-a înfăptuit printr-o „retorică vidă a patriotismului” și prin „impunerea necondiționată a românismului drept unica paradigmă de acțiune politică și culturală” (p. 333).

Argumentând necesitatea de a reda istoriei acele adevăruri despre care nu s-a scris, în capitolul doi al *Dificilei Uniri* ... autorul adună o cantitate impresionantă de date și de fapte care oferă

cititorului demonstrația că „imediat după Unire, toate guvernele care se succedaseră la putere la București, preocupate de a definitiva în cel mai scurt timp reorganizarea statului unitar român, neglijaseră complet aplicarea unei bune administrații în Basarabia, care era, de fapt, total abandonată în voia sorții” (p. 278).

În viziunea lui Alberto Basciani, primul pas greșit pe care l-a făcut administrația de la București a fost acela de a implementa în Basarabia modelul centralizat de guvernare și de administrare, neutralizând instituțiile locale prin înlocuirea lor cu noi entități administrative, la conducerea cărora au fost numiți funcționari români, adesea incompetenți, aroganți față de vechii funcționari – în marea lor majoritate etnici ruși sau basarabeni cu o viziune prorusească – incapabili de a se adapta mediului auster și sărac. „În loc să refacă ordinea constituită și să întărească prestigiul instituțiilor locale și centrale, efectul general obținut prin acest haos administrativ persistent era de a îndepărta oamenii de instituții, de a încetini activitatea economică, producând, chiar și în cea mai săracă dintre noile provincii ale României Mari, acel amestec periculos de abuzuri, ilegalități și favoritisme, care reprezenta una dintre trăsăturile cele mai negative ale administrației din Vechiul Regat și care păreau să mai supraviețuiască încă, ba chiar să se dezvolte în timpul dificultăților de după Primul Război Mondial, în cadrul noului stat român” (p. 153–154).

Lacunele administrative sunt îndeosebi taxate pentru incapacitatea de a fi rezolvat problema agrară, una dintre cele mai stringente necesități din acest areal. Manifestarea abuzivă a noilor diriguitori față de țărani care nu doreau să plece capul în fața realității de a fi fost expropriați și care nu voiau se supună noilor reguli fiscale, precum și față de obligativitatea de a preda statului bunurile personale de absolută nevoie în cultivarea pământului este de asemenea punctată cu mare atenție. Se mai scoate în evidență și comportamentul brutal al jandarmilor și al poliției române, care, chiar de la începutul activității lor în satele basarabene, din exces de zel, aplicau țăranilor mai rebeli, mai ales celor care manifestau o nostalgie după vremurile în care rușii erau la putere, un comportament coercitiv, adesea cu pedepse corporale și cu umilire publică. Alberto Basciani vorbește chiar de o „teroare” instaurată de autoritățile militare și de poliție în Basarabia (p. 156).

Administrația românească este considerată vinovată și pentru gradul de sărăcie la care a fost adusă noua regiune din componența României Mari. Corupția, neglijența față de situația economică precară, neimplicarea în construcția unei rețele de drumuri terestre și feroviare trainice care ar fi ajutat populația să dezvolte o rețea comercială stabilă prin posibilitatea de a transporta rapid mărfurile locale mai ales peste Prut, monopolul asupra unor categorii de produse de importanță vitală – precum petrolul, sarea, grâul etc. –, lipsa de colaborare a instituțiilor locale cu cele centrale, ignorarea atenționărilor și a cererilor venite din partea politicienilor basarabeni sunt doar câteva dintre omisiunile imputate noii conduceri.

Acțiuni deficitare din partea funcționarilor români au fost înregistrate și în ceea ce privește integrarea lină a tuturor etniilor de pe teritoriul Basarabiei. Sunt exemplificate mai ales situațiile conflictuale dintre comunitățile evreiești și rusești în raport cu noile rigori venite de la București. Prin prisma acestor disensiuni etnice este analizată și activitatea subversivă filorusă care a avut un caracter permanent și amenințător în spațiul dintre Prut și Nistru.

Dezvoltarea învățământului românesc pe teritoriul Basarabiei este de asemenea considerată o inițiativă care a contribuit și mai mult la producerea scindării în societatea basarabeană pe criterii culturale și educaționale. „Era inevitabil ca efortul susținut al atâtor învățători de a se arăta, cu orice preț, buni patrioți și apărători ai românității să fie, de fapt, în detrimentul randamentului profesional, limitând obiectivele didactice, în timp ce controalele permanente ale inspectorilor și obsesia ca școlile să atingă cerințele stabilite la nivel național divizau oamenii și duceau la nașterea unor animozități între membrii corpului didactic, lezând, în final, demnitatea și profesionalismul acestora și îndepărtându-i de un rezultat normal al procesului de învățământ” (p. 246). „Românizarea Basarabiei” este văzută de Alberto Basciani drept o „ofensivă naționalistă” (p. 245) care și-a demonstrat în scurt timp defectele, din moment ce autoritățile statului au fost concentrate mai mult pe accentuarea „propagandei naționale” (p. 239), decât pe alfabetizarea populației sau pe contracararea normelor precare de igienă din instituțiile de învățământ, dar mai ales, nereușind să facă față la creșterea procentului de abandon școlar ce se înregistra din cauza sărăciei.

Cele mai grave curențe ale guvernului român în Basarabia sunt semnalate în ultimele două capitole ale cărții, în care autorul analizează apariția politicii de extremă dreaptă în România și răspândirea imediată a acesteia în teritoriul dintre Prut și Nistru. Sunt aduse numeroase exemple de manifestări antisemite și xenofobe care, potrivit lui Alberto Basciani, au prins rapid rădăcini în localitățile basarabene, deoarece populația de aici era extrem de dezorientată. Remarca cea mai evidentă a cercetătorului occidental se referă la faptul că, într-un context local foarte specific și foarte dificil, România nu a știut să păstreze în Basarabia un echilibru al reprezentativității tuturor etniilor și a tuturor categoriilor sociale. Dimpotrivă, acțiunile sale „asupritoare” au dus la adâncirea clivajelor și a disensiunilor politice de care a profitat îndeosebi puterea sovietică, pentru a infiltra în acest teritoriu agenții săi și pentru a contribui la crearea unor adevărate focare revoluționare, precum cele de la Tatarbuniar și Nicolaevca.

Se poate observa că în ultimele două capitole ale cărții, dat fiind faptul că abordează o serie de subiecte mai delicate, precum naționalismul partidelor de extremă dreaptă, politica antisemită a acestora și „extremismul” propagat de către liderii politici ai anilor '30, Alberto Basciani formulează mai multe concluzii care, din punctul nostru de vedere, nu sunt tot timpul îndreptățite sau corect documentate. Unul dintre exemple ar fi cel referitor la intelectualitatea interbelică și la rolul acesteia în Basarabia, dar și în întreaga Românie. Într-un con de umbră este pusă figura lui Nichifor Crainic, „unul dintre promotorii ideologiei naționaliste și «etnocrate» a dreptei române” (p. 264), despre care istoricul italian afirmă: „Cred că este deja suficient de clar faptul că în anii douăzeci, protagoniștii noii culturi naționale române, pe lângă Crainic, pe care l-am menționat anterior, cum ar fi filosoful Nae Ionescu, scriitorul Cezar Petrescu sau publicistul Pamfil Șeicaru, nu au încercat doar să oprească din umbră procesul de modernizare pe care România căuta să îl încheie, ci și-au extins critica inclusiv asupra mediului cultural și politic. Aceștia nu au întârziat să folosească paginile revistelor, devenite în curând fundamentale pentru dezbaterile asupra culturii românești («Luceafărul», «Cuvântul», «Gândirea», «Hiena»), drept portavoce împotriva democrației parlamentare de la București, dând acțiunilor o tentă politică îndreptată mai ales spre respingerea practicilor democratice. Pentru majoritatea acestor intelectuali, antioccidentalismul și indiferența caracteristică în raport cu democrația erau elemente fundamentale ale spiritului și rădăcinilor țărănești adevărate, proprii poporului român și bine reprezentate de adepții religiei majoritare din România: ortodoxia” (p. 264).

După imediată apariție a traducerii românești, cartea a reușit să stârnească o serie de păreri contradictorii printre istoricii de pe ambele maluri ale Prutului. Controversele sunt pe deplin justificate, întrucât, în pofida amplei documentări, lucrarea, în viziunea noastră, prezintă anumite lacune de ordin argumentativ. Se pune accentul strict pe informațiile extrase din diferite surse bibliografice, fără a se ține cont de un context istoric mai larg. Nu punem în discuție metodele de cercetare, documentarea foarte serioasă și analiza atent realizată de Alberto Basciani. Ceea ce se poate însă contesta este modul în care Basarabiei i s-a conferit doar un rol de teritoriu fără identitate aflat mai întâi sub papucul rusesc, apoi, sub diriguirea „coruptă”, „abuzivă”, „injustă” și chiar „dezinteresată” a administrației române. Totodată, ceea ce ridică multe semne de întrebare este modul în care istoricul italian marșează pe ideea de a contura o imagine obscură a României în raport cu eforturile sale de a crea un parcurs lin de unire și integrare a Basarabiei. Unirea a fost cu adevărat dificilă, adevărul nu poate fi negat. Eșecurile administrative au fost înregistrate. Abuzurile semnalate de către rapoartele extrase din arhivă constituie o realitate care a fost consemnată. Este adevărat și că pendularea politică de la nivel central a contribuit la instabilitatea și la menținerea unei situații precare a Basarabiei. Dar oare un proces atât de complex, precum este cel de reîncorporare a unei regiuni dezaxate de la traiectoria românească timp de o sută de ani, era posibil să fie realizat într-un timp scurt, fără impedimente, fără disensiuni sociale, din moment ce componenta etnică a fost din rădăcini modificată, fără o negociere mai atentă și mai scrupuloasă cu hegemonul sovietic care nu a renunțat niciodată la teritoriul care i s-a luat, din moment ce agresiunea acestei puteri, propaganda, actele subversive, dezinformarea, terorizarea populației s-au perpetuat de-a lungul celor 22 de ani interbelici? Nu negăm realitatea pe care o prezintă Alberto Basciani, punem doar în discuție modul în care lucrurile au fost prezentate, accentul căzând mai ales pe partea tenebroasă a prezenței românești în spațiul basarabean.

Este incontestabil faptul că cercetarea efectuată de Alberto Basciani se bazează pe o amplă și variată bibliografie, documentele de arhivă inedite fiind piesa de rezistență la care se face apel pentru demonstrația la care dorește să ajungă autorul cărții. Cele mai valoroase unități arhivistice sunt rapoartele reprezentanților jandarmeriei și ai poliției românești, din care cercetătorul italian extrage informația necesară pentru prezentarea discursului de tip „rechizitoriu” la adresa administrației României Mari. Într-adevăr, afirmația că „documentele vorbesc de la sine” este pe larg întrebuițată în mediul academic, mai ales atunci când sunt descoperite și puse în circuit informații noi, când sunt aduse detalii care completează tabloul istoric. Totuși, fără a minimaliza importanța prelucrării surselor arhivistice inedite, nu putem fi de acord că doar documentele singure, extrase dintr-un context istoric mai amplu și fără un simț al dezvoltării unei națiuni, pot reda istoriei adevărul nealterat.

Tatiana Onilov

Elizabeth C. ECONOMY, *The third revolution. Xi Jinping and the new Chinese state*, 2018, Oxford University Press, New York, 343 p.

Anii '70-'80 au reprezentat pentru Asia o perioadă de redefinire datorită reformelor naționale de ordin administrativ, politic și economic – în special în statele comuniste. Toate acestea au contribuit la desenarea unei regiuni extrem de dinamice din punct de vedere economic și al posibilităților oportunități care se preconizau prin dezvoltare. Scopul acestor reforme naționale, în sine, a fost orientarea structurilor interne spre economiile de piață și pregătirea pentru depășirea noilor tipuri de provocări care începeau să nu mai fie doar de natură militară. În acest sens, China a fost țara care sub pragmatismul lui Deng Xiaoping a cunoscut cea mai amplă și mai puternică reformă economică din Asia, astfel încât după terminarea Războiului Rece, China a reușit relativ ușor să devină un actor important pe piețele globale. Esența acestei reforme și ceea ce i-a determinat succesul au fost susținerea dezvoltării naționale prin introducerea capitalismului la nivelele sociale inferioare, unde societății i s-a permis implicarea prin educație sau prin înființarea de mici afaceri, iar la nivel industrial, introducerea cererii-ofertei. Toate aceste acțiuni au condus, în scurt timp, spre o piață relativ deschisă care putea susține comerțul internațional.

Urmând filosofia politică implementată de Xiaoping, leadership-urile chineze care i-au urmat a impus câte o nouă reformă națională – sub Jintao și actualmente sub Jinping. Prin acestea se dorea generarea unui proces continuu de dezvoltare care să acorde statului chinez o sustenabilitate în competiția internațională, unde miza reală este transferul influenței de la nivel regional la cel global. În viziunea leadership-ului chinez, tot acest proces s-a bazat, încă de la început, pe nevoia de adaptabilitate a cadrului administrativ la schimbările internaționale care puteau influența dinamica națională. Prin urmare, reformele sistemice s-au axat, în principal, elementele care puteau oferi regimului chinez gradul de stabilitate necesar pentru dezvoltare – descentralizarea, încurajarea noilor generații să experimenteze integrarea forței de muncă, respectiv introducerea capitalului într-un proces de producție competitiv.

În acest cadru, trebuie menționat că factorul principal care face posibilă existența acestei paradigme este capacitatea leadership-ului chinez de a avea o viziune de dezvoltare rațională și logică față de trend-urile globale. Acesta urmărind îndeaproape, totuși, încercarea de a atinge obiectivele trasate de strategia lui Deng Xiaoping. Chiar dacă multe dintre elementele acestora au fost în contradicție cu ideologia marxist-leninistă referitoare la economie și la clasificarea proprietății, au reușit să fie acceptate mai mult din rațiuni de securitate.

Cartea pe care o propune Economy are ca subiect tocmai această legătură dintre viziunea leadership-ului chinez și provocările interne la care acesta trebuie să se raporteze. Studiul tratează din acest punct de vedere guvernarea lui Xi Jinping și cum anume aceasta abordează dezvoltarea Chinei prin raportarea provocărilor interne la noul context internațional. Astfel, dimensiunile principale în care autoarea încearcă să încadreze subiectul fac referire la actualele vulnerabilități interne ale Chinei –

securitate, lipsa de inovație și problemele de mediu – care au ajuns să inducă anumite riscuri sistemice. Din acest punct de vedere, cartea încearcă să nu fie o simplă biografie a lui Xi Jinping, prezentând ascensiunea și viziunea sa politică, chiar dacă prima parte lasă această impresie. Pe parcurs, abordarea biografică a autoarei devine o analiză de politică clasic americană. În principal, rolul acestei analize este să aducă un anumit grad de claritate asupra modului mai puțin ortodox a lui Jinping de a dezvolta politicile naționale și a felului în care sunt abordate interacțiunile interstatale.

Pentru autoare, baza analizei întreprinse și elementul care poate explica întreaga viziune politică a lui Jinping fac referire la paradoxul situației în care China se află ca stat emergent și față de care leadership-ul trebuie să ofere o soluție. Astfel, pe de o parte este dorința partidului de a definitiva imaginea de stat campion în globalizare, aceasta având ca miză plusul de putere prin recunoașterea internațională, iar pe de altă parte, este riscul sistematic la care China se supune continuând în același mod dezvoltarea. În tot acest context, politica lui Xi Jinping trebuie să se adreseze atât elementelor de politică conservatoare pe care Jintao le-a lăsat, dar și vulnerabilităților generate de șocurile din ultimii ani.

Analiza din carte sugerează că toată această stare națională a fost abordată în prima etapă de Jinping dintr-o perspectivă mai mult ideologică – corelarea visului chinez cu revigorarea națiunii chineze și introducerea religiei confucianiste – pentru a permite argumentarea nevoii de introducere a unor politici mult mai naționaliste. Iar în al doilea rând, să îi permită creșterea influenței în cadrul partidului pentru a-și impune propria viziune la toate nivelele de conducere fără nicio greutate.

Economy surprinde extrem de bine ceea ce reprezintă cea mai mare provocare pentru reforma lui Jinping, respectiv lipsa de creativitate din procesul de dezvoltare. Pentru economia Chinei și pentru ambiția de a fi campionul globalizării, acest neajuns reprezintă practic incapacitatea de a trece de la copiere la producerea unor bunuri sau servicii de calitate care sunt cerute pe piețele globale. Astfel că reforma întreprinsă de Jinping se află în situația de a eșua datorită anumitor bariere și constrângeri care există în societatea chineză și care au fost mai mult sau mai puțin susținute de fiecare leadership. Din acest punct de vedere, acțiunile întreprinse la nivel național trădează o anume regresie de la acțiunile economice necesare pentru comerțul liber spre o dominare statică: consumul de resurse fără a genera mai multe locuri de muncă specializate și creșterea rolului pe care întreprinderile de stat îl au în cele mai importante sectoare ale economiei. Toată această stare generează pentru Xi Jinping o nouă dilemă: eficiența economică slabă pentru mai multă putere politică și posibilitatea de investiții strategice pe timp lung în detrimentul unei creșteri a deschiderii economice spre piețele globale. Această dilemă este, de fapt, sursa noilor tensiuni internaționale sub leadership-ul lui Xi Jinping, care se materializează în raportul dintre competitivitatea ridicată pe care China o demonstrează într-o serie de domenii și instabilitatea macroeconomică.

În ciuda comentariilor de mai sus, cartea oferă o analiză interesantă a actualului leadership chinez și reușește chiar foarte bine să descrie legăturile dintre viziunea de dezvoltare a lui Xi Jinping și provocările naționale la care acesta trebuie să se adreseze. Cu toate acestea, cartea oferă în multe locuri păreri sau argumente, mai degrabă partizane decât neutre, referitor la modul în care politicile lui Jinping sunt percepute de la nivel internațional. Acest lucru este posibil și datorită faptului că autoarea ocupă postul de directoare cu specializare în studiul Asia într-un think tank din Washington D.C. Iar din acest punct de vedere, cartea vine cu un set destul de larg de recomandări în ceea ce privește modul în care parteneriatul cu China ar trebui abordat de leadership-ul american.

Tudor Salanțiu

Richard Baldwin, *The great convergence. Information technology and the new globalization*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2016, 329 p.

Subiectul cărții – globalizarea – este unul extrem de discutat și analizat în literatura de specialitate. Cu toate acestea, Baldwin oferă o perspectivă foarte interesantă, respectiv prin ce anume se distinge fenomenul de globalizare în diferite perioade istorice.

Pe baza acestei logici, argumentul din carte este construit prin comparația celor două mecanisme – „*marea divergență*” și „*marea convergență*” – care au caracterizat în istorie dinamicile din Sistemul Internațional. Prin acest argument, autorul susține că fenomenul de globalizare a cunoscut, până în prezent, două *boom*-uri, iar fiecare dintre acestea a accelerat în mod particular și ireversibil dinamicile globalizării. Astfel, Baldwin susține că efectele acestor accelerări nu au schimbat doar dimensiunea de dezvoltare a societății, ci au redefinit și natura globalizării.

Conform lui Baldwin, prima accelerare – cea a interacțiunii la nivel global – s-a produs datorită formării ciclurilor industriale și ieftinirii navigației, în secolul al XIX-lea. Așa cum era oarecum de așteptat, această restructurare sistemică s-a caracterizat prin combinarea dintre costul scăzut al comerțului cu costul relativ ridicat încă al comunicației. Astfel, această etapă de accelerare este rezultanta primei revoluții industriale, care a reprezentat și începutul asimetriei venitului dintre Nord și Sud.

A doua etapă – cea a „*mării convergențe*” – reprezintă structurarea economică a Sistemului Internațional. Acest lucru a fost posibil, în opinia autorului, datorită existenței a două surse. Prima a determinat în mare parte ieftinirea costului pentru comunicații. Combinarea acesteia cu expansiunea rețelelor sociale, a inovației și dezvoltării au condus într-un timp relativ scurt la reducerea și mai mult a distanțelor de mișcare și de propagare a ideilor – a doua sursă. În contrast cu prima etapă, *convergența* a facilitat accesul la cunoștințe și *know-how* mult mai ușor, astfel conducând la o împărțire a „porției” din economia Vestului cu Estul.

Din acest punct de vedere, al doilea *boom* al globalizării este asociat de autor cu cea de a Patra Revoluție Industrială, în particular, cu dezvoltarea tehnologiilor informatice și de comunicare de la începutul anilor '90, care au dat startul reinterpretării elementelor de interacțiune și de industrie. În fapt, acest *boom* a însemnat trecerea de la marile aglomerații industriale la mișcările multinaționalelor, adică posibilitatea de combinare a *know-how*-ului cu procesele de industrializare rapidă. Din acest punct de vedere, cartea pune accentul pe modul în care fluctuația costurilor pentru transport și comunicații au influențat lanțurile de producție prin căpătarea unui caracter multinațional.

Teoria dezvoltată în carte de Baldwin încearcă să compare evoluția a două etape diferite ale globalizării, din punctul de vedere al implicațiilor economice. Obiectivul acestui demers este să demonstreze rolul pe care revoluțiile industriale îl au în accelerarea fenomenului de globalizare. Astfel, dimensiunea pe care acest studiu o oferă în analiza evoluției globalizării vine din perspectiva manifestării în timp și spațiu a două revoluții industriale. În particular, pentru ultima revoluție, Baldwin încearcă să ofere o explicație a modului în care economia mondială este împărțită actualmente, pornind de la dihotomia proceselor de producție și consum.

Din păcate, teoria lui Baldwin abordează această relație într-un mod relativ simplist, vizând doar legătura de schimb dintre statele dezvoltate cu cele mai puțin dezvoltate. Conform demonstrației făcute de autor, statele care sunt dependente de statele dezvoltate prea mult timp au tendința, la un moment dat, după însușirea *know-how*-ului, să înlocuiască producția națională. Această viziune neo-liberală este oarecum adevărată, dar ceea ce omite de fapt autorul este că, într-o lume convergentă, abilitatea de utilizare a *know-how*-ului conduce sau trebuie să conducă la perfecționare prin adaptarea producției.

Mai mult, această optică contravine teoriei de „*avantaj competitiv*” care a fost dezvoltată de Porter. Conform acesteia, modelul dezvoltat de Ricardo pentru comparația avantajelor – abordat și de Baldwin – nu mai poate explica realitatea economică actuală. Aceasta fiind datorată simplului fapt că sursele competițiilor și competitivității în industrii sunt extrem de diversificate în globalizare. Prin urmare, Porter propune un sistem de determinanți a căror influență este corelată cu factorul schimbării și politicile naționale. Această legătură arată că succesul statelor în competiția internațională este dat de contextul național care favorizează acest sistem de determinanți. Prin urmare, datorită acestei diferențe și omiteri, Baldwin trece cu ușurință peste anumite povești de succes care au apărut în urma difuziei de *know-how*.

Cu toate acestea, Baldwin reușește să surprindă cu succes cum anume revoluția tehnologiilor de comunicare și informație a reușit să îmbunătățească și să eficientizeze distribuția de bunuri. În parte, reușita se datorează înțelegerii și explicării corecte în contextul problematicei transnaționalizării lanțului de producție, aceasta fiind o nouă dimensiune a globalizării.

În acest sens, accentul pus pe „rețelele de producție regionale” vine ca un plus de valoare în procesul de explicare a diferenței dintre etapele globalizării. Pentru Baldwin, aceste rețele care sunt supuse unor anumite tipuri de condiționări reprezintă bifurcația a două evoluții posibile. Astfel, dacă rețelele vor dispărea sub forța schimbărilor date de a Patra Revoluție Industrială, atunci rezultă că acestea au fost doar niște elemente istorice care odată cu schimbarea etapei s-au dizolvat. În caz contrar, existența acestora demonstrează că ele ar reprezenta forma optimă de transfer prin ieftinirea comunicațiilor.

Prin faptul că teoria lui Baldwin ocolește lucrări semnificative dedicate aceluiași subiect, precum cea a lui Stiglitz, a lui Fukuyama, a lui Greenspan, a lui Fareed sau chiar și a lui Raschid și Heike, care oferă explicații pragmatice la lipsurile din teorie, puterea acesteia cunoaște o reducere substanțială. În mare, aceasta se datorează procesului de simplificare a complexului la doar două elemente – cost și comunicare – a căror legătură nu este suficient modelată.

În ciuda acestor neajunsuri, Baldwin reușește, prin modul de abordare a subiectului, să surprindă efectele pe care cea de-a Patra Revoluție Industrială le are asupra divergenței dintre avantajele statelor din G7 și restul statelor. De asemenea, autorul oferă o analiză pragmatică a modului în care natura globalizării se schimbă sub propagarea *know-how*-ului. Din acest punct de vedere, cartea merită atenție datorită modului în care este tratat subiectul și dimensiunii pe care o alocă unui fenomen extrem de complex. Pe de altă parte, autorul reușește să arate într-un mod inteligent rolul și forța pe care comerțul și informația le au în evoluția globalizării. Prin aceasta, autorul a formulat un cadru teoretic care aduce argumente solide la ceea ce reprezintă etapele globalizării și cum anume trebuie înțelese ele în diferite contexte istorice.

Tudor Salanțiu

Deepak MALHOTRA, *Negotiating the Impossible, How to Break Deadlocks and Resolve Ugly Conflicts (without Money or Muscle)*, Harvard Business School, Berrett-Koehler Publishers, 2016, 212 p.

Negotiating the Impossible este o incursiune practică în lumea complexă a negocierilor în care interacțiunea umană creează un cadru propice pentru înțelegerea și rezolvarea disputelor, depășirea impasului și ajungerea la un acord favorabil în situațiile extrem de dificile, dincolo de recurgerea la mijloace specifice. În mod particular, studiul inițiat de autor este o modalitate de a împărtăși convingerea că chiar și cele mai dificile probleme de negociere au soluții potențiale.

Cartea prezintă, într-o analiză minuțioasă, trei abordări specifice de eliminare a impasurilor și de rezolvarea conflictelor. În cele trei părți ale volumului, autorul se concentrează asupra unor părgării care de cele mai multe ori sunt ignorate, subestimate sau defectuos gestionate de către autorii de negociere sau de către cercetători în studiile elaborate.

Principiile, strategiile și tacticile eficiente în situațiile de criză sunt centrul cercetării, iar exemplele suplimentare folosite de autor ori de câte ori este posibil pentru a demonstra aplicabilitatea informațiilor respective și în domeniile conexe, contribuie desăvârșit la rezolvarea unor conflicte, de la depășirea impasului până la maximizarea rezultatelor imposibile. Prin urmare, această lucrare poate fi cu ușurință încadrată în grupul studiilor practice care contribuie la înțelegerea unor situații complexe și dificile datorită capacității autorului de a aborda aspectele binecunoscute procesului de negociere într-un stil pragmatic și personal, îmbinat cu numeroase exemple menite să sublinieze ideea centrală a lucrării. În demersul său, autorul încearcă a oferi un răspuns fezabil celei mai frecvente întrebări: cum putem învăța să negociem mai eficient în situațiile extrem de dificile? Această abordare specifică însumează în practică două elemente caracteristice cadrului de negociere – *impasul și conflictul*, de altfel autorul s-a concentrat asupra tipurilor de probleme cu care ne confruntăm zilnic. Pe tot parcursul lucrării, autorul analizează situațiile în care blocajul/impasul poate amenința întreaga afacere sau relație, în același timp oferind lecții despre gestionarea conflictelor de orice fel.

Exemplificând unele obstacole care contribuie la crearea unui dezacord (neîncredere, animozitate, complexitate, stare de ostilitate îndelungată), el oferă o perspectivă de ansamblu asupra subiectului, întrucât completează noțiunile teoretice de bază și ajută la fixarea lor contextuală.

Inspirându-se dintr-o gamă largă de exemple, începând cu elaborarea Constituției Statelor Unite, Acordul nuclear civil dintre India și SUA, rezolvarea crizei rachetelor cubaneze, războaiele din Irak și Vietnam, finalizând cu lupta de șanse în situații complexe de afaceri, s-a reușit structurarea unei lucrări tematice care analizează rând pe rând studiile practice reunite pentru a demonstra eficacitatea aplicabilă a pârghiilor de negociere, a principiilor de înțelegere a constrângerilor și de normalizare a procesului, a strategiilor de refractare a ultimului. De apreciat este și faptul că fiecare capitol spune o poveste diferită – de la istorie, afaceri, diplomație, până la sport sau cultură și fiecare poveste generează o serie de perspective sau principii unice.

În partea întâi care se concentrează asupra puterii de încadrare, în mod explicit identificăm situații conform cărora negociatorii au aproape întotdeauna puterea de a influența cadrul. Sunt grupate aici studii care dau sugestii despre procesul decizional (cum decid părțile să spună DA sau NU; cum ajung a alege opțiunile și de ce reușesc să acționeze mai degrabă decât să nu facă nimic). Tot aici sunt aduse în discuție aspecte precum cele referitoare la substanța, stilul și structura de poziționare, obiectul și cadrul de negociere care pot contribui la ruperea impasului.

Partea a doua, cea destinată puterii procesului, se referă la existența strategiei de proces și a strategiei procesului de implementare în sine. Ca importanță, aici se tratează chestiunile ce țin de problematica de sincronizare a părților, care printre altele, după cum arată autorul în exemplele gestionate, necesită căutarea de angajamente explicite, publice și personale, și lipsite de ambiguitate.

Ultima secțiune a volumului, la fel de importantă, se orientează asupra puterii empatiei și reușește a atrage atenția cititorului în ceea ce privește rolul determinant al acestui principiu în interacțiunea dintre părțile de negociere, asupra explicațiilor care țin de comportamentul actorilor. Ca și condiție specifică, autorul face referire directă la analizele de proces, analize cadru care trebuie să includă posibilități statice, cât și dinamice și strategii de utilizare a părților terțe.

Pe întreg parcursul celor peste 200 de pagini, autorul prezintă principii ample abordate, oferă idei și instrumente suplimentare pentru rezolvarea disputelor, depășirea impasului și obținerea unor înțelegeri. Neîndoielnic, volumul este o recunoaștere a faptului că orice problemă necesită o rezolvare, iar impasurile și conflictele pot fi rezolvate numai dacă reușim să renunțăm la ipoteza că singurele surse definitorii în termenii contextuali sunt resursele materiale și factorul puterii, dincolo de acestea factorii umani și de proces fiind adevăratele izvoare definitorii.

Ana Damaschin

Mihaela Gabriela BELU, *Negocierea în context intercultural*, București, Edit. Pro Universitaria, 2017, 115 p.

În ultimul deceniu, caracterul universal al procesului de negociere a fost amplificat considerabil de dezvoltarea vertiginoasă a mediului intercultural, în interiorul căruia negocierea ca proces este văzută ca un instrument de referință. Totuși, în cadrul negocierilor interculturale, cultura este factorul cheie care condiționează desfășurarea întregului proces, influențând mediul și contextul de negociere, comportamentul și conduita actorilor, procesul decizional și rezultatul final.

Cartea prin conținutul său presupune o viziune de ansamblu și o incursiune asupra elementelor teoretice și practice de bază care fundamentează și determină întreg procesul de negociere caracteristic contextului intercultural internațional din lumea contemporană. Astfel, volumul oferă un punct de pornire spre înțelegerea caracterului general și specific al cadrului de negociere în care sunt implicați actori de negociere, actori care la rândul lor provin din medii culturale diferite sau abordează stiluri culturale diferite.

Lucrarea este mai degrabă o înșiruire utilă de aprofundări ce structurează elementele specifice negocierilor interculturale. Pe parcursul celor cinci capitole, autoarea vrea să ofere specialiștilor în afaceri internaționale, precum și publicului larg interesat de domeniul negocierilor internaționale, noțiuni fundamentale și de specialitate din literatura națională și internațională cu aplicabilitate în domeniul practic. Pentru a aprofunda totalitatea elementelor care compun și definesc caracterul termenului de negociere interculturală, autoarea s-a bazat pe exemple din practică, așa cum acestea au fost reflectate în presa de specialitate, precum și în diferite manuale universitare, sau în resurse internet. Însă ceea ce deosebește această lucrare de numeroasele publicații care pot fi accesate astăzi este maniera de prezentare, volumul fiind o abordare practică, de actualitate, o îmbinare de elemente teoretice și practice care oferă o viziune de ansamblu asupra subiectului abordat și se prezumă ca un ghid al negocierilor în context intercultural.

Volumul reprezintă o sinteză a istoriei conceptului de cultură, de la definirea acestuia până la stabilirea principalelor tipuri și dimensiuni culturale specifice (prin definirea termenului de cultură și identificarea tipurilor de cultură, se stabilește care sunt semnificația și importanța dimensiunilor culturale și ce stiluri de negociere pot aborda actorii procesului de negociere), precum și conturarea conceptului de negociere ca formă de comunicare, accentuându-se astfel rolul comunicării în procesul negocierii. În baza fundamentelor teoretice și practice abordate și prezentate în această sinteză, ajungem să conchidem că putem distinge viziuni diferite despre mediul intercultural de negociere. Conform unei opinii inițiale, rolul culturii în contextul internațional de negociere este supraestimat, deoarece, în realitate, cultura este unul dintre factorii secundari de influență. Într-o altă ordine de idei, în negocierile de orice tip, factorul cultural este extrem de important, este o latură esențială a întregului proces care poate oferi informații relevante despre natura comportamentală a actorilor, dar care și influențează acest comportament și determină desfășurarea întregului proces. Printre altele, diferențele culturale influențează în bună măsură atât procesul, cât și rezultatele negocierii, întrucât sunt elemente fundamentale de proces care apar ca urmare a faptului că negocierii provin din medii culturale diferite, fiind ghidați de propriile valori, norme, credințe și percepții.

Astfel, autoarea, pornind de la teoriile inițiate de Edward Hall, Hofstede și Jeswald W. Salacuse în ceea ce privește indicele cultural, identifică în penultimul capitol principalele caracteristici care diferențiază partenerii chinezi, japonezi, indieni și arabi de partenerii europeni de negociere. Mihaela Gabriela Belu folosește cele cinci dimensiuni culturale (distanța față de putere, individualism vs. colectivism, masculinitate vs. feminitate, indexul de evitare a incertitudinii și orientarea pe termen lung) pentru a crea profilul unui negociator și a identifica o serie de diferențe de ordin cultural întâlnite pe parcursul proceselor interculturale de negociere.

Acest volum, în ansamblul său interdisciplinar, reprezintă un ghid practic pentru cei interesați de domeniul negocierilor internaționale interculturale și nu doar, care poate contribui la înțelegerea și abordarea mai eficientă a elementelor culturale din cadrul proceselor internaționale de negociere.

Ana Damaschin